

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Άγγελος Π. Ματθαίου
Επιγραφικός

Εἰς μνήμην
Στεφάνου Ν. Κουμανούδη
(1931-1987)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οἱ ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς ἐπιγραφές εἶναι κείμενα συχνότερα σύντομα, ἀλλὰ καὶ ἐκτενῆ, χαραγμένα σὲ σκληρὴ ὕλη, στὴν πέτρα, τὸ μέταλλο, τὸν πηλό, τὸ ξύλο κ.λπ.¹

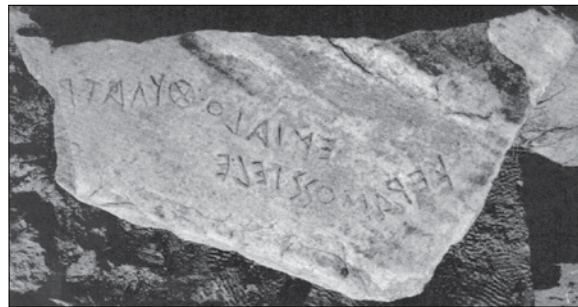
Ὅπως τὸ λέει καὶ ἡ λέξη, ἡ ἐπιγραφή εἶναι γραφή ἐπάνω σὲ ἕνα ἀντικείμενο. Ποιὸς εἶναι ὁ κύριος λόγος ποὺ ἐνοιῶσαν τὴν ἀνάγκη νὰ γράψουν οἱ ἄνθρωποι; Τὸ ἐρώτημα δὲν ἀφορᾷ βεβαίως μόνον στὶς ἐπιγραφές, ἀλλὰ καὶ στὴν γραφή ἐπάνω σὲ ὅποιο-δήποτε ἄλλην ὕλη, στοὺς παπύρους καὶ στὰ δέρματα, κ.λπ. Τὴν ἀπάντηση δίνει ὁ ἱστορικός τοῦ 1^{ου} αἰ. π.Χ. Διόδωρος Σικελιώτης (12,13.2): *Τίς γὰρ ἂν ἄξιον ἐγκώμιον διάθειτο τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως; διὰ γὰρ τούτων μόνων οἱ τετελευτηκότες τοῖς ζῶσι διαμνημονεύονται.* (Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ἐγκωμιάσει, ὅπως τῆς ἀξίζει, τὴν ἐκμάθηση τῶν γραμμάτων; Μόνον μὲ αὐτὰ ἡ μνήμη τῶν νεκρῶν παραμένει ζωντανὴ στοὺς ζωντανούς). Ὁ Διόδωρος διατυπώνει κατὰ τὸν πληρέστερο καὶ σαφέστερο τρόπο τὴν ἀξία τῆς γραφῆς καὶ τῆς μαθήσεώς της. Ἡ γραφή δὲν εἶναι παρὰ ἡ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐπιμηκύνουν τὴν μνήμη τους καὶ νὰ ἀντισταθοῦν στὴν λήθη τοῦ χρόνου. Μὲ τὴν γραφή τὸ παρελθὸν τῶν ἀνθρώπων ἐκτείνεται πρὸς τὰ πίσω καὶ διασώζεται ἡ μνήμη ἐνὸς παλαιότερου κόσμου. Ἡ ἀπλο-

στερὴ μορφή ἐπιγραφῆς, τὸ χαραγμένο ὄνομα ἐνὸς νεκροῦ ἐπάνω σὲ ἕναν ἄδρὸ ἐπιμήκη λίθο, ποὺ κάποιος οἰκεῖος ἔστησε στὸν τάφο, διαφυλάσσει τὴν μνήμη του μεταξὺ τῶν ζώντων. (IG I³ 1194· στήλη Κεραμοῦς, περ. 625-600 π.Χ. [εἰκ. 1]).

Χρονικὴ ἔκταση. Οἱ παλαιότερες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές τῶν ἱστορικῶν χρόνων χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Ἀπὸ τότε μέχρι τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸν 6ο αἰ. μ.Χ., ὑπάρχει μίᾶ ἀδιάλειπτη σειρά ἐπιγραφικῶν κειμένων. (IG II/III² 5, 13356· κοιμητήριον Ἀγάπης, 5^{ος}/6^{ος} αἰ. μ.Χ. [εἰκ. 2]).

Τοπικὴ ἔκταση. Ἀπὸ τὴν Ἰσπανία μέχρι τὰ δυτικὰ σύνορα τῆς Ἰνδίας, καὶ ἀπὸ τὴν Ρουμανία καὶ τὴν Νότια Ρωσία ἕως τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Λιβύη ἔχουν βρεθῆ Ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, οἱ περισσότερες ὅμως στὸν Ἑλλαδικὸ κόσμο. Πλέον τῶν 13.500 φυλάσσονται στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν καὶ περισσότερες ἀπὸ 7.500 χιλιάδες στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Πάμπολλες βρίσκονται καὶ στὰ κατὰ τόπους Μουσεία, στὶς συλλογές καὶ στοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ πλῆθος νέων ἀποκαλύπτεται ἐτησίως.

Τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιγραφῶν. Οἱ ἐπιγραφές καλύπτουν εὐρύτατο φάσμα τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ ἐντελῶς ἰδιωτικὸ ἕως τὸ ἄκρως δημόσιο. Στὴν ἀρχὴ τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα, –σώζονται πάντως ὀλίγα–, ἦσαν σύντομα καὶ ἐκάλυπταν μικρὲς ἀνάγκες τοῦ βίου: 1) τὴν μνηεῖα τοῦ ἰδιοκτήτη ἐνὸς ἀγγείου (Θαρίο εἰμι ποτέριον·

Εἰκ. 1. Ἡ στήλη τῆς Κεραμοῦς (EM 10646)

Εἰκ. 2. Ἡ στήλη τῆς Ἀγάπης (EM 9942)

Εἰκ. 3. Τὸ ποτήριον τοῦ Θαρίου (Στοὰ Ἀττάλου P 4663)

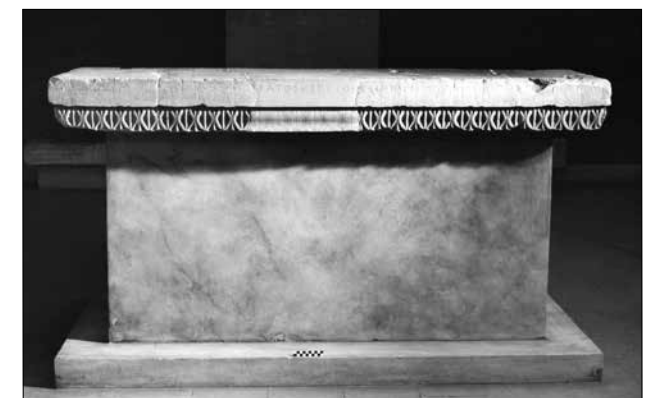
Εἰκ. 4. Ἡ οἰνοχόη τοῦ Διπύλου (Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο A 192)

περὶ τὸ 650 π.Χ. [εἰκ. 3])² 2) τὴν μνηεῖα προσφορᾶς ἀναθήματος (ἀφιερώματος) σὲ μίᾶ θεότητα (*ἡρμει μ' ἄγαλμα*· 550-525 π.Χ.³ 3) τὴν ἐνδειξὴ τοῦ τόπου, ὅπου ἐτάφη προσφιλὲς πρόσωπο ([εἰκ. 1])⁴ 4) ὑπάρχουν καὶ πολὺ πρῶιμες ἐπιγραφές, –ἐλάχιστες βεβαίως–, ποὺ δὲν ἀνήκουν στὶς μνημονευθεῖσες τρεῖς κατηγορίες, ὅπως λ.χ. ἡ ἐνεπίγραφη οἰνοχόη, ἡ ἐσφαλμένως, διότι δὲν βρέθηκε ἐκεῖ, λεγόμενη τοῦ Διπύλου, ἡ ὁποία εἶναι πιθανώτατα ἔπαθλον ἀγῶνος (περὶ τὸ 725 π.Χ. [εἰκ. 4]),⁴ κ.λπ. Ἀρχικῶς λοιπὸν οἱ ἐπιγραφές εἶχαν κατ' ἐξοχὴν ἰδιωτικὸ χαρακτήρα· βεβαίως καθ' ὅλην τὴν διάρκειά της ἀρχαιότητος δὲν ἔπαυσαν νὰ χαράσσονται ἐπιγραφές τοῦ εἴδους αὐτοῦ (ἐπιτύμβιες, ἀναθηματικὲς, κατόχων ἢ χρηστῶν ἀντικειμένων, κ.ἄ). Ἡ ὀργάνωση τῶν πόλεων καὶ κυρίως ἡ ἀνάπτυξη τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων ἐπέβαλαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς τὴν ἀναγραφή ὁλοένα καὶ περισσότερο, μεγαλύτερων κειμένων σὲ σκληρὴ ὕλη. Μάλιστα οἱ δημοκρατίες δὲν εἶχαν τίποτα νὰ κρύψουν ἀπὸ τοὺς πολίτες καὶ συγχρόνως ἔπρεπε νὰ δίνουν λόγο σ' αὐτούς. Ἔτσι ἀνεγράφαν σὲ λίθους καὶ ἐξέθεταν σὲ δημόσιους χώρους, εἰς θεᾶν ὄλων, τὶς ἀποφάσεις τῆς πόλεως, τὰ κείμενα τῶν συμμαχιῶν μὲ μίαν ἄλλη ἢ περισσότερες πόλεις, τὶς τιμὲς πρὸς ξένους ἢ συμπολίτες τους, τὶς δημόσιες δαπάνες, τὰ δάνεια· τοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν ταμιῶν καὶ τῶν ἐπιστατῶν δημοσίων ἔργων· τὴν καταγραφή τῶν σκευῶν ἐνὸς ἱεροῦ· τὴν μίσθωση ἐνὸς τεμένους (ιερῆς γῆς κατὰ κανόνα καλλιεργούμενης)· τὸν κανονισμὸ ἀσκήσεως τῆς λατρείας μιᾶς θεότητος· τὸν ἀπολογισμὸ τῶν ἀγωνοθετῶν ἐνὸς ἱεροῦ ἀγῶνος· τὴν ὀριοθέτηση μιᾶς περιοχῆς, κ.λπ.

Σημασία τῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ σημασία τῶν ἐπιγραφῶν ὡς τεκμηρίων τῆς ἱστορίας ἔγινε κατανοητὴ ἤδη στὴν

ἀρχαιότητα· ὁ Θουκυδίδης λ.χ. συχνὰ ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρία ἐπιγραφῶν, γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἀποψή του, μερικὲς φορές μάλιστα παραθέτει καὶ τὸ κείμενό τους αὐτούσιο, λ.χ. τὴν συνθήκη μεταξὺ Ἀθηναίων, Ἀργείων, Μαντινέων καὶ Ἡλείων τοῦ 420 π.Χ. (Θουκ. 5, 47)· κατὰ εὐτυχή συγκυρίαν σώζεται τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς (IG I³ 83). Ἐπίσης ὁ ἱστορικός παραδίδει (6, 54.6-7) αὐτούσιο καὶ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, τὸ ὁποῖο ἀνέθεσε ὁ Πεισίστρατος Ἰππίου, ὁμῶνυμος ἐγγονὸς τοῦ τυράννου Πεισιστράτου, στὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος παρὰ τὸ Ὀλυμπεῖον εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἀλί τύχη ἀγαθὴ βρέθηκε τὸ 1877 καὶ μάλιστα νδ. τοῦ Ὀλυμπεῖου, ἐκεῖ ὅπου τοποθετεῖται τὸ Πύθιον, ἡ ἐπίστεψη τοῦ βωμοῦ μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς (IG I³ 948· 520-511; π.Χ. [εἰκ. 5]) βεβαιώνοντας τὴν ἀκρίβεια τοῦ ἱστορικοῦ.

Κατὰ τὸν Στέφανο Ἀθ. Κουμανούδη οἱ ἐπιγραφές εἶναι τὰ τιμιώτερα μνημεῖα πάντων, διότι 1) εἶναι αὐθεντικὰ κείμενα· μεταξὺ τοῦ χαρακτοῦ καὶ τοῦ ἀναγνώστου δὲν παρεμβάλλεται κανεὶς, ὅπως ἀντιθέτως συμβαίνει μὲ τὰ

Εἰκ. 5. Ὁ βωμὸς τοῦ Πεισιστράτου (EM 6787)

κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων πού ἔφθασαν ἕως ἡμᾶς ἀντιγραφόμενα· 2) ἀποτυπώνουν τὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας καὶ τῆς φωνητικῆς πῶς πιστὰ ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ κείμενα· 3) ἐμπλουτίζουν τὸ λεξιλόγιο καὶ γραφὲς τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν φιλολογικῶν κειμένων πού ἀθετοῦσαν οἱ φιλόλογοι συχνὰ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές· 4) δίδουν πολλὰ καὶ σημαντικὲς πληροφορίες, συχνὰ ἄγνωστες ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς πηγές· 5) διαφωτίζουν πλεῖστα ὅσα σημεῖα τοῦ ἀρχαίου βίου, πολλὰ φορὲς σκοτεινά, καὶ συμπληρώνουν τὶς μαρτυρίες πού παρέχουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα· 6) ἔρχονται νὰ βεβαιώσουν τὴν ἐπιβίωση στὸ πέρασμα τῶν χρόνων ὀνομασιῶν, χρήσεων καὶ νοοτροπιῶν.

Οἱ ἐπιγραφές εἶναι σημαντικώτατη πηγή γιὰ τὴν γνώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἡ μελέτη τῶν εἶναι ἀπαραίτητη. Μαζὶ μὲ τὰ φιλολογικὰ κείμενα καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν τὶς βασικὲς πηγές τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ σύνθεση τῆς ὁποίας προκύπτει ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν.

Εἰκ. 6. Συνθήκη Ἀθηναίων Λεοντίνων (EM 6855)

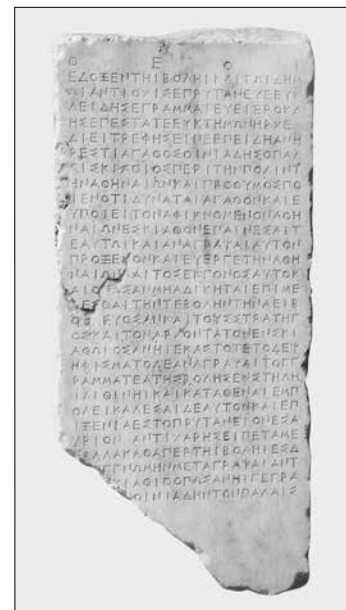
ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Θουκυδίδης μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔναρξη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τὴν μετακίνηση τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τοὺς δήμους στὴν πόλη, γιὰ νὰ προστατευθοῦν, ἀναφέρεται ἐν συντομίᾳ στὴν πρὸ τοῦ Θησεῶς πολιτικὴ σύσταση τῆς Ἀττικῆς, στὰ τοπικὰ δηλαδὴ βασιλεία, καὶ στὸ ἐπιτεύγμα τοῦ Θησεῶς, στὴν πολιτικὴ συνένωση τῶν πολισματιῶν τῆς Ἀττικῆς σὲ μία πόλη, τὴν πόλη τῶν Ἀθηναίων (2, 15.1-2). Πρὸ αὐτῆς, γράφει, πόλη τῶν Ἀθηναίων ἦταν ἡ νῦν ἀκρόπολις καὶ ἡ περιοχή κάτω ἀπὸ αὐτὴν πού ἐκτείνεται περίπου πρὸς νότον τῆς. Λόγω τῆς

παλαιᾶς κατοικήσεως ἐκεῖ ἐπάνω οἱ Ἀθηναῖοι ὀνομάζουν τὴν Ἀκρόπολη ἀκόμη καὶ τώρα πόλιν (2, 15.3, 6): τὸ δὲ πρὸ τοῦ ἡ ἀκρόπολις ἡ νῦν οὐσα πόλις ἦν, καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον... καλεῖται δὲ διὰ τὴν παλαιὰν ταύτη κατοίκησιν καὶ ἡ ἀκρόπολις μέχρι τοῦδε ἔτι ὑπ' Ἀθηναίων πόλις.

Λόγω αὐτοῦ καὶ στὰ ψηφίσματα καὶ στὶς ἄλλες ἐπιγραφές δημοσίου χαρακτῆρος τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὡς τόπος ἰδρύσεως τῶν στηλῶν, ἀναγράφεται ἡ φράση: ἀναγράψαι δὲ τὸν γραμματεῖα τὸ ψηφίσμα τὸδε ἐν στηλίῃ καὶ καταθεῖναι (ἢ στησαι) ἐμ πόλει· (νὰ ἀναγράψει ὁ γραμματεὺς τὸ ψηφίσμα αὐτὸ σὲ στηλίῃ καὶ νὰ

τὴν στησίει στὴν Ἀκρόπολη). Ἡ Ἀκρόπολις φέρεται ὡς πόλις, διότι ὑπῆρξε τὸ πολιτικὸ καὶ λατρευτικὸ κέντρο τῶν Ἀθηναίων μέχρι τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. Μετὰ τὰ Μηδικὰ βαθμιαίως, ἀλλὰ κυριώτατα ἀπὸ τὸν 4^ο αἰ. καὶ ἐξῆς, ἡ ἀρχαία Ἀγορὰ γίνεται τὸ πολιτικὸ καὶ διοικητικὸ κέντρο τῶν Ἀθηναίων. Ἡ Ἀκρόπολις παρέμεινε σὲ ὅλη τὴν ἀρχαιότητα τὸ κέντρο τῆς λατρείας.

Εἰκ. 7. Ψήφισμα ὑπὲρ Οἰνιάδου Παλαισκιαθίου (EM 6796)

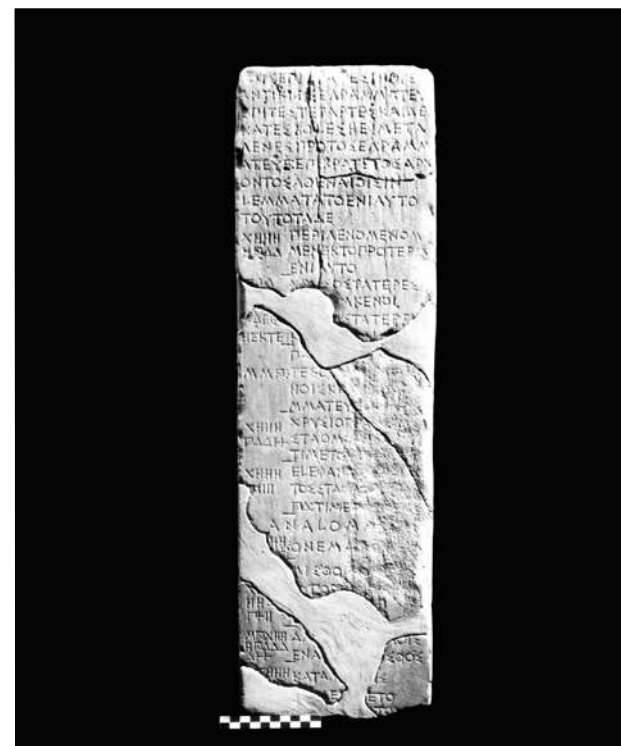
Στὴν Ἀκρόπολη ἰδρύονταν ψηφίσματα καὶ νόμοι πού ἀφοροῦσαν σὲ ἐσωτερικὰ ζητήματα, λ.χ. τὸ ψηφίσμα περὶ Σαλαμίνος, (IG I³ 1· 510-500 π.Χ.),⁵ ἢ στοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων λ.χ. ἡ στηλίῃ τῆς ἐξηκοστῆς τοῦ φόρου τῶν συμμάχων, (IG I³ 259-272· 454/3-440/39 π.Χ.), συνθήκες μὲ ἄλλες πόλεις, λ.χ. ἡ συνθήκη Ἀθηναίων καὶ Λεοντίνων, πόλεως τῆς Σικελίας, (IG I³ 54· 433/2 π.Χ. [εἰκ. 6]), ψηφίσματα πρὸς τιμὴν ξένων, λ.χ. πρὸς τιμὴν τοῦ Παλαισκιαθίου Οἰνιάδου (IG I³ 110· 408/7 π.Χ. [εἰκ. 7]), ἀπολογισμοὶ τῆς διαχειρίσεως δημοσίων χρημάτων (ἐκστρατείας τῆς Κερκύρας, IG I³ 364· 433/2 π.Χ. [εἰκ. 8]), δαπάνες οἰκοδομήσεως κτισμάτων, λ.χ. τοῦ Παρθενῶνος (IG I³

Εἰκ. 8. Δαπάνες τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Κέρκυρας (EM 6777)

436-451· 447/6-433/2 π.Χ. [εἰκ. 9]: IG I³ 449· 434/3) ἢ κατάλογοι ἱερῶν ἀναθημάτων στὴν Ἀθηνᾶ, λ.χ. τῶν φυλασσομένων στὸν πρόναο τοῦ Παρθενῶνος (IG I³ 292-295· 434/3-431/0 π.Χ.), κ.ἄ.

Ἐκεῖ κυρίως ἀνέθεταν (προσέφεραν) σώματα Ἀθηναίων ἀρχόντων, βουλευταῖ (IG II² 1699), πρυτάνεις (IG II² 1742), διαιτηταῖ (IG II² 1926· [εἰκ. 10]) τὰ ἀναθήματά

Εἰκ. 9. Δαπάνες οἰκοδομήσεως τοῦ Παρθενῶνος τοῦ ἔτους 434/3 π.Χ. (EM 6677)

τοὺς μετὰ τὴν ἐπιτυχή λήξη τῆς θητείας τους· ἐκεῖ οἱ *πυλωροί*, οἱ φύλακες τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνέγραφαν τὰ ὀνόματά τους σὲ στηλές (βλ. λ.χ. IG II² 2292), κάποτε καὶ στοὺς τοίχους τῶν Προπυλαίων (IG II² 2310).

Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ ξένοι, στὴν Ἀκρόπολη ἀφιέρωναν τὶς προσφορές τους, ἀντικείμενα καὶ ἀγάλματα, γιὰ νὰ τιμήσουν τὶς λατρευόμενες θεότητες, ἢ ὡς ἐνδειξὴ τῆς εὐσεβείας τους (λ.χ. IG I³ 608, ἢ ὡς εὐχαριστήριον γιὰ τὴν καλὴ ἐσοδεία (λ.χ. IG I³ 647), γιὰ τὴν νίκη τους σὲ ἀγώνισμα (λ.χ. IG I³ 597, IG II² 3125), ἢ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀσκήσεως δημοσίου λειτουργήματος (λ.χ. IG I³ 590). Ἐκεῖ ἀφιέρωναν καὶ τὰ ἀγάλματα ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, πού ἄσκησαν κάποιο διοικητικὸ (λ.χ. IG II² 3535, 3538) ἢ θρησκευτικὸ ἀξίωμα (λ.χ. IG II² 3453, 3459), ἢ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, ἢ καὶ ἀπλοὶ ἰδιῶτες (IG II² 3829, 3850).

Καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων στὴν Ἀκρόπολη ἴδρυε τὰ ἀναθήματα, γιὰ νὰ ἐκφράση στὴν θεὰ τὶς εὐχαριστίες του γιὰ τὶς νίκες τῆς πόλεως (IG I³ 501, 505). Ἐκεῖ ἴδρυε πρὸς τιμὴν ἢ ἀντιγενομένης εὐεργεσίας ἢ μὲ τὴν ἐλπίδα δωρεᾶς ἢ εὐεργετικῆς ἀποφάσεως τοὺς ἀνδριάντες ξένων (λ.χ. IG II² 3822, 3885), ἡγεμόνων (λ.χ. IG II² 3430), καὶ Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, λ.χ. τοῦ Αὐγούστου (IG II² 3253, ἢ τοῦ Τραϊανοῦ (IG II² 3284, μελῶν τῆς οἰκογενείας τους, λ.χ. τῆς Λιβίας, συζύγου τοῦ Αὐγούστου (IG II² 3240), τοῦ Τιβερίου (IG II² 3255), καθὼς καὶ Ρωμαίων ἀξιωματοῦχων (λ.χ. τοῦ Ἀγρίππα, IG II² 4122).

Ἀπὸ τὰ ἐνεπίγραφα μνημεῖα πού κατὰ καιροὺς εἶχαν ἰδρυθῆ στὴν Ἀκρόπολη σώθηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἐνεπίγραφες βάσεις, οἱ περισσότερες ἐλλειπεῖς καὶ φθαρμένες· μερικὲς φέρουν καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ τεχνίτου, κάποτε γλύπτου σπουδαίου, πού τὸν μνημονεύουν οἱ συγγραφεῖς. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀναθημάτων, πολυτίμων καὶ μὴ, χάθηκαν. Λίγα μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα σώζονται, κυρίως κολοβά. Σπάνια βρέθηκαν καὶ τὸ ἀγαλμα καὶ ἡ βάση καὶ ἀναγνωρίσθηκαν (κόρη Ἀντηνόρος, 525-500 π.Χ. [εἰκ. 11]).

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μνημονεύουν λίγες ἐπιγραφές δημοσίου χαρακτῆρος. Ἀναφέρω ἐδῶ δύο, πού κατ' εὐτυχή συγκυρίαν οἱ λίθοι, τμήματά τους, ἔχουν σωθῆ. 1. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει λεπτομερῶς (5, 77) τὴν σύγκρουση Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν καὶ τὴν ἴδια ἡμέρα

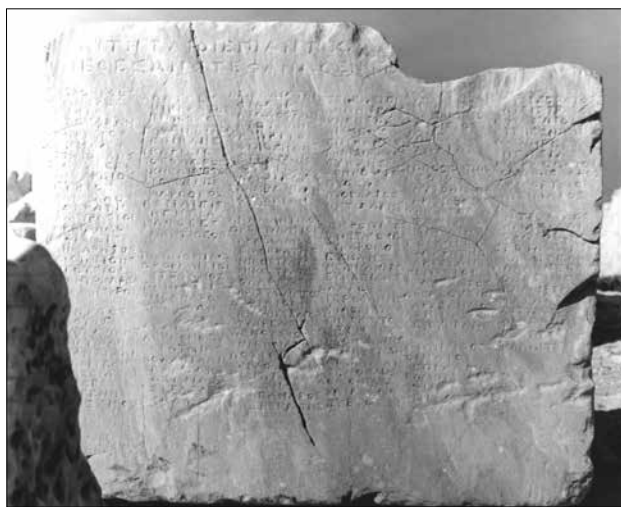
Αθηναίων και Χαλκιδέων και την περιφανή νίκη που κατήγαγαν το 506 π.χ. Από την δεκάτη των λύτρων που κατέβαλαν οι ήττημένοι για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων οι Αθηναίοι ανέθεσαν στην Ακρόπολη χαλκοῦν τέθριππο και στην βάση του ανέγραψαν ἐπίγραμμα που μνημονεύει την διπλή νίκη τους. Τμήμα της βρέθηκε στην Ακρόπολη (IG I³ 501), καθώς και δύο τμήματα της βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔστησαν οἱ Αθηναῖοι ἀντίγραφο τοῦ μνημείου, πιθανώτατα τὸ 446/5, διότι το πρώτο θὰ εἶχε καταστραφῆ στὰ Περσικά.

2. Ὁ Θουκυδίδης (5, 47) διασώζει τὸ κείμενο τῆς συνθήκης μεταξύ Αθηναίων, Ἀργείων, Μαντινέων καὶ Ἡλείων τοῦ ἔτους 420 π.Χ. Θραῦσμα τῆς ἐπιγραφῆς βρέθηκε τὸ 1876 στὴν νότιο κλιτὸ τῆς Ἀκροπόλεως (IG I³ 83). Τὸ ἀναγνώρισε καὶ τὸ δημοσίευσε ὁ παλαιὸς Στέφανος Ἀθ. Κουμανούδης.⁶

Οἱ ἐπιγραφές παρέχουν πολλὰ νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν πολιτική, θεσμική, οικονομική καὶ κοινωνική ἱστορία τῶν ἀρχαίων πόλεων, γιὰ τὰ ὅποια δὲν γνωρίζαμε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Δὲν πρέπει νὰ σπεύσει νὰ τοὺς μεμφθεῖ κανεὶς· οἱ συγγραφεῖς γράφουν πρωτίστως γιὰ τοὺς συγχρόνους τους. Προσφέρουν ὅμως τὴν εἰκόνα ἑνὸς παρελθόντος κόσμου· μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα ὁ ζητητικὸς ἀναγνώστης συλλαμβάνει τὸν παλαιότερο κόσμο στὸ σύνολόν του· οἱ ἐπιγραφές παρέχουν ἀκριβεῖς μὲν, ἀλλὰ ἀποσπασματικές πληροφορίες, πολὺτιμες ὡστόσο.

Χωρὶς τὶς Ἀττικές ἐπιγραφές, ἀριθμοῦν περὶ τὶς 25.000, οἱ γνώσεις μας γιὰ τοὺς θεσμούς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν διοίκηση, τὴν γραφειοκρατία, τὰ οικονομικά, τὴν φορολογία καὶ ἄλλες πλευρὲς τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως, τὴν λειτουργία καὶ τὰ οικονομικά τῶν ἱερῶν, τὶς μισθώσεις τῶν μεταλλείων, τὴν ὀργάνωση τοῦ ναυτικοῦ, θὰ ἦσαν πολὺ λιγότερες. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ πράγματα φωτίζουν οἱ ἐπιγραφές· συμβόλαια ὑποθήκης, προικός, μισθώσεις, σχέσεις συγγενικές, οικογενειακὰ δένδρα, ἀφιερώματα στοὺς θεοὺς, σχέσεις προσωπικές, κατάρες ἐναντίον μισητῶν προσώπων, κ.λπ.

Ὅσα ἀπαρίθμησα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄγνωστα στοὺς λογίους τῆς Δύσεως τὰ χρόνια τῆς Αναγεννήσεως. Ἡ εἰκόνα που εἶχαν διαμορφώσει γιὰ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν Ακρόπολη στηριζόταν στὶς μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Οἱ περιηγητές, ἐλάχιστοι

Εἰκ. 10. Ἐνεπίγραφη βάση ἀναθήματος διατητῶν (MA 13194)

στὴν ἀρχὴ (τὸν 15ο αἰ καὶ 16ο αἰῶνα), περισσότεροι τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ἐπιστρέφοντας μετέφεραν ἐντυπώσεις καὶ περιγραφές τῶν ἀρχαίων τόπων καὶ τῶν ὀρατῶν ἀρχαιοτήτων. Στὰ κείμενά τους περιελάμβαναν καὶ ἀντίγραφα ἐπιγραφῶν. Προϊόντος τοῦ χρόνου δὲν περιορίστηκαν στὴν ἀντιγραφή· μετέφεραν καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς λίθους, ὅπως καὶ ἄλλες ἀρχαιότητες, στὴν

Εἰκ. 11. Ἡ κόρη τοῦ Ἀντηγόρου, 525-500 π.Χ. (MA 681)

πατρίδα τους, εἴτε γιὰ νὰ κοσμήσουν τὶς οἰκίες τους εἴτε τὰ Μουσεία τῆς Ἑσπερίας.

Δὲν ἀπετέλεσε ἐξαιρεση ὁ Ἑλγιν· ἐκτὸς τῶν περιωνύμων γλυπτῶν, ἀπέσπασε ἀπὸ τὴν Ακρόπολη ἀρκετὲς ἐπιγραφές. Μνημονεύονται ἐδῶ δύο· ἡ πρώτη (IG I³ 300-303) εἶναι ἀπογραφή παραλαβῆς καὶ παραδόσεως ἀπὸ τοὺς ταμίεις τῆς Αθηνῶν σὲ ἐκείνους τοῦ ἐπομένου ἔτους, τῶν ἱερῶν ἀναθημάτων, χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν, που ἐφυλάσσοντο στὸν Παρθενῶνα τὴν τετραετία 426/5-423/2 π.Χ.· ὁ ἔλεγχος τῆς περιουσίας τῆς θεᾶς ἦταν ἐνδελεχής.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή (IG I³ 53), χρονολογούμενη ἀκριβῶς τὸ 433/2 π.Χ., εἶναι συνθήκη μεταξύ Αθηναίων καὶ τῆς πόλεως τοῦ Ρηγίου τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ἡ συνθήκη σχετίζεται μετὰ τὴν ἀπόπειρα τῶν Αθηναίων νὰ ἐξασφαλίσουν φίλιες δυνάμεις στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Σικελία ἐν ὄψει τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ μετὰ τὶς σταθερὲς βλέψεις των στὴν Δύση.

Τὸν Ἑλγιν ὑπερέβαλε σὲ διαρπαγὴ ἐπιγραφῶν ὁ Γάλλος Λουδοβίκος Φωβέλ (1753-1838), ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ παρέμεινε μέχρι τὴν κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821. Ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας, ὑπῆρξε ὁ προμηθευτὴς ἀρχαιοτήτων τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη Choiseul-Gouffier (1752-1817). Ἡ μακρὰ παραμονή του στὴν Ἀθήνα, ἡ ἀρχαιογνωσία καὶ ἡ ἰκανότητά του νὰ συνδυάζη τὶς ἀρχαῖες μαρτυρίες μετὰ τὰ ὀρατὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἀνασκαφές του ἀπέδωσαν πλούσιους καρπούς. Στὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ὀργάνωσε δύο μεγάλες ἀποστολὲς πρὸς τὴν Γαλλία. Τὰ ἀρχαῖα, πρωτίστως γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές, σχημάτισαν τὸν πυρῆνα τῆς συλλογῆς Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Λούβρου. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν που μετέφερε στὴν Γαλλία ὁ Φωβέλ εἶναι καὶ ὁ ἀπολογισμὸς τῶν ταμιῶν τῆς Αθηνῶν γιὰ τὶς δαπάνες τῆς πόλεως τὸ 410/9 π.Χ. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε ὅτι τὸν ἀπολογισμὸ τῶν δαπανῶν τῆς πόλεως ἔκαναν οἱ ταμίεις τῆς θεᾶς. Ἡ πόλις ἐμφανίζεται δανειζόμενη ἀπὸ τὴν θεά. Σκοπῖμος ἡ σύνδεση καὶ ἡ σύγχυση μεταξύ ἱερῶν καὶ δημοσίων χρημάτων ἦταν μεγάλη. Γνωρίζομε πολὺ περισσότερα γιὰ τὰ ἱερὰ λεγόμενα χρήματα, ὁμιλῶ πάντοτε γιὰ τὰ οικονομικά τῆς πόλεως, παρὰ γιὰ τὰ δημόσια.

Μὲ τὴν βαθμιαία ἀποκάλυψη, τὸν 19^ο αἰῶνα, τῶν μνη-

μείων, τῶν ἐπιγραφῶν περιλαμβανομένων, οἱ ἀρχαιολογῶντες φιλόλογοι καὶ ἱστορικοὶ ἄρχισαν νὰ συλλαμβάνουν τὴν μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὡς ἱστορικὴ σύνθεση στηριζόμενη στὸν συνδυασμὸ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μετὰ ἐκείνες τῶν ἐπιγραφῶν καὶ μετὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα.

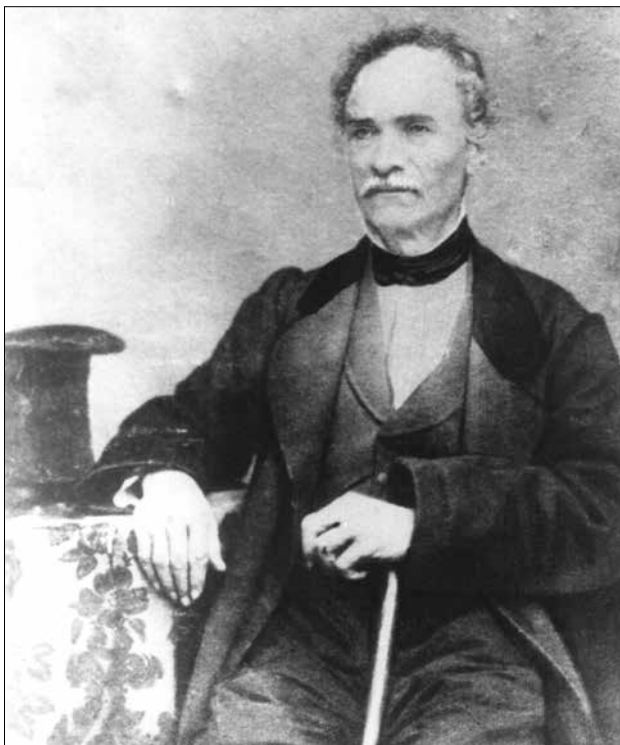
Ἀποφασιστικὴ καμπὴ ὑπῆρξε ἡ ἀπελευθέρωση καὶ ἡ δημιουργία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του μερίμνησε κατὰ δύναμιν γιὰ τὴν συστηματικὴ περισυλλογὴ ἢ ἀποκάλυψη καὶ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νεωτερικῶν κτισμάτων. Τὸ κοπιῶδες ἔργο ἄρχισε ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καὶ πρωτίστως ἀπὸ τὴν Ακρόπολη. Ἐπρεπε τὸ Κάστρο τῆς Ἀθήνας νὰ γίνη καὶ πάλι Ακρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπέρασε χρόνος πολὺς καὶ χρειάσθηκε παρὰ δύναμιν προσπάθεια, μετὰ ἐλάχιστα μέσα τῆς πολιτείας, περισσότερα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τῶν ὀλίγων ἀρχαιολόγων τοῦ 19^{ου} αἰ.· μνημονεύω τὸν Λουδοβίκο Ρόσς, πρωτίστως τὸν Κυριακὸ Πιττάκη, τὸν Στέφανο Ἀθ. Κουμανούδη, τὸν Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, τὸν Habo Gerhard Lolling καὶ τὸν Παναγιῆ Καββαδία. Χρειάσθηκε, ἐπαναλαμβάνω, παρὰ δύναμιν προσπάθεια, γιὰ νὰ γίνη ἡ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τῆς Τουρκικῆς φρουρᾶς (31.3.1833) μέχρι τὴν ἰδρυση ἐπάνω στὸν ἱερὸ βράχο καὶ τὴν λειτουργία (1874) τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως καὶ τὴν μεγάλη ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὸν Καββαδία τὰ ἔτη 1885-1890. Ἡ ἀρχαία ὄψη τῆς Ἀκροπόλεως, τουλάχιστον αὐτὴ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἡ ὁποία ἀκρίτως ἐπικρίνεται σφοδρῶς ἀκόμη καὶ στὶς ἡμέρες, ἐν πολλοῖς ἀπεκατεστάθη. Ὡστόσο ἡ φροντίδα γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἔπαυσε τὸν 20^ο αἰῶνα. Τὴν καταδεικνύουν οἱ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τοῦ Νικολάου Μπαλάνου, ἀκολούθως ἐκείνες τοῦ Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου καὶ ἀπὸ τὸ 1975 καὶ ἐξῆς τὰ ἔργα τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ, ἡ ἐπιγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη, καὶ ὁ τόπος πρωτίστως, ὀφείλουν στὸν Κυριακὸ Πιττάκη (1798-1863), ὀφείλῃν εἰς τὸ διηνηκὲς ἀνεκπλήρωτον [εἰκ. 12]. Παρὰ ταῦτα οὔτε μία ἀναμνηστικὴ στήλη δὲν ἐστάθη ἄξια νὰ στήσει ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία στὴν Ακρόπολη· ὑπάρχει ὅμως τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου Beulé που

ἐξέχωσε τὴν ὁμώνυμη πύλη.⁷ Ὁ Πιττάκης ἤδη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀντέγραφε ἐπιγραφές, συχνὰ μὲ κινδύνο τῆς ζωῆς του, καὶ προσπαθοῦσε κατὰ τὶς δυνάμεις καὶ τὰ μέσα του νὰ τὶς σώσει. Γράφει:⁸ «Ἀντέγραψα αὐτὴν τὸ 1820, ὅτε ἡ πλάξ αὐτὴ ἦτον ἐντοιχισμένη εἰς τὸν φεγγίτην τοῦ ἀγίου Βήματος τῆς Ἐκκλησίας «ἀγία Παρασκευή», καὶ ἡ στενοχώρια τοῦ τόπου καὶ ὁ φόβος τῶν τότε Τούρκων μὲ ἐμπόδισαν νὰ ἀντιγράψω αὐτὴν ὅσον ἔνεστι προσεκτικῶς, διότι αἱ τότε περιστάσεις δὲν μὲ ἐσυγχώρουν νὰ διατρίψω πολὺν χρόνον εἰς τὴν ἀντιγραφὴν. Ὅσοι ἐδοκίμασαν ἐν Ἑλλάδι ὄντες τὰ δεινὰ τῆς Τουρκικῆς δυναστείας ἐννοοῦσι τί γράφω».

Τὸ 1832 διορίζεται ἐπιστάτης τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τὸ 1836 ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὁπότε καὶ ἀνέλαβε τὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ 1835 ἐκδίδει τὸ σύγγραμμά του, ἀναφερόμενο στὴν τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν, στὸ ὁποῖο δημοσιεύονται πλεῖστες ὅσες ἐπιγραφές.⁹ Τὸ 1837 ἐκδίδεται ἡ *Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική* καὶ κυκλοφορεῖ μὲ διακοπές μέχρι τὸ 1860. Ἐκδότης καὶ σχεδὸν μόνος συντάκτης εἶναι ὁ Πιττάκης· δημοσίευσε ἐκεῖ πλέον τῶν 4.000 ἐπιγραφῶν· ἡ πλειονότης τῶν προερχόταν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Ὁ Πιττάκης ἐπικρίθηκε ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλοὺς μεταγενεστέρους ἐρευνητὲς γιὰ μακρότατο χρονικὸ διάστημα, ὡς ἀνεπαρκῆς, ἡμιμαθῆς, κακὸς ἐκδότης τῶν ἐπιγραφῶν, κάποτε καὶ ὡς πλαστογράφος. Ὁ χρόνος τοὺς διένευσε. Στὸν Πιττάκη ὀφείλεται ἡ σωτηρία ἐκτὸς τῶν ἄλλων μνημείων καὶ χιλιάδων ἐπιγραφῶν καὶ ἡ δημοσίευσή τους. Πολλῶν λίθων διέσωσε τὰ κείμενα, ὅταν δὲν εἶχαν ἀκόμη βλαβεῖ, καὶ ἀναγνώσεις του, κρίσιμες γιὰ τὴν ἐρμηνεία, ἀπεδείχθησαν ἀκριβεῖς.

Εἰκ. 12. Κυριακὸς Σ. Πιττάκης (1798-1863)

Ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν λίθων ἐφρόντισε τὴν διατήρησιν· ἄλλους ἐντοίχιζε σὲ πλαίσια μαζί μὲ τμήματα γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων. Τὰ ἐνεπίγραφα μικρὰ θραύσματα διατηροῦσε σὲ στεγασμένους, ἀσφαλεῖς κατὰ τὸ δυνατόν χώρους.

Ἡ προστασία τῶν μνημείων δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον μὲ τὴν ἀσφαλῆ φύλαξιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν καταλογογράφηση καὶ τὴν δημοσίευσή των. Καὶ ὁ ἥρωας – οἰκιστὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας ἐπραξε καὶ τὰ δύο καὶ στὸν μέγιστο βαθμὸ. Γιὰ τὶς δημοσιεύσεις του εἶπα ἤδη ὀλίγα.

Καταλόγους συνέταξε πολλοὺς καὶ κατ' ἐπανάληψιν καταλόγους τῶν συλλογῶν τῶν τόπων ποὺ διατηροῦσε τὶς ἀρχαιότητες στὴν κάτω πόλιν, στὸ Θησεῖον, στὴν Ἀδριάνειο στοά, στὴν Μεγάλῃ Παναγίᾳ στὸν Πύργον τῶν Ἀνέμων, ὅσο καὶ ἐκείνων τῶν κατὰ καιροὺς τόπων φυλάξεως ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τῶν Προπυλαίων, τῆς Πινακοθήκης, κ.λπ.· σημειωτέον ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τόπου φυλάξεως λόγῳ ἀκαταλληλότητος ἢ ἐλλείψεως πλέον χώρου, συνεπαγόταν τὴν πλήρη ἢ μερικὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων σὲ ἄλλον τόπον καὶ ἐπομένως καὶ τὴν σύνταξιν νέου καταλόγου.

Ἡ προσήλωσιν στὴν ἀκριβῆ ἀναγραφὴν τοῦ τόπου εὐρέσεως καὶ στὴν βαρύνουσα ἀξία τῆς γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὴν τοπογραφία εἶναι μία ἀκόμη συνεισφορὰ τοῦ Πιττάκη. Δύο ἐνεπίγραφα βάρθρα τὴν εἰκονίζουν ἐπαρκῶς.

1. *Ἀθηναῖοι τει Ἀθηναίαι [τ]ει Ὑγείαι. | Πύρρος ἐποίησεν Ἀθηναῖος.*¹⁰

Τὸ βάρθρον τῆς Ὑγείας βρίσκεται, ὅπως γράφει, «ὑπὸ τὸν νοτιοανατολικὸν κίονα τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῶν Προπυλαίων καὶ κεῖται εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς θέσιν» [εἰκ. 13]. Ὁ Πιττάκης ἀνεγνώρισε ὅτι ἔφερε τὸ μνημονεῦμένο

ἀπὸ τὸν Πausanias (1, 23.4) καὶ τὸν Πλούταρχο (*Περ.* 13.12) ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Ὑγείας, ὁ ὁποῖος συνδέει τὴν ἀνάθεσίν του μὲ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν Προπυλαίων. 2. Τὸ ἐνεπίγραφο βάρθρον τοῦ Χαιρεδήμου ποὺ ἀπόκειται ΝΑ τῶν Προπυλαίων παρὰ τὸ ἱερὸ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Ἐπὶ τοῦ βάρθρου ἦταν ἰδρυμένος χαλκοῦς Δούρειος ἵππος, ἀνάθημα τοῦ Χαιρεδήμου μνημονεῦμένο ἀπὸ τὸν Πausanias (1, 23.8) καὶ ἀρχαῖο Σχόλιο στοὺς Ὀρνίθας τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 118). Τὸ βάρθρον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: *Χαιρέδεμος Εὐαγγέλο ἐκ Κοίλες ἀνέθεκεν. | Στρογγυλίον ἐποίησεν.*¹¹ Ὁ Πιττάκης στηριζόμενος στὸν ἀρχαῖο σχολιαστὴ καὶ στὴν μαρτυρία τοῦ Πausanias ἀνεγνώρισε τὸ μνημεῖο.

Μία ἀκόμη ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὶς χιλιάδες τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ δημοσίευσε μνημονεῦται ἐδῶ [εἰκ. 14]. Εἶναι στήλη ἐλλειπῆς ἄνω καὶ κάτω ἐπιστέφεται ἀπὸ ἐπίτιτλο ἀνάγλυφο, στὸ ὁποῖο παρίσταται στὰ δεξιὰ ἡ Ἀθηνᾶ, στὸ μέσον πιθανῶς ἡ Ἄρτεμις καὶ στὰ ἀριστερὰ σκύλος. Στὸν λίθον σώζονται δύο ἀκέραια ψηφίσματα καὶ ἀρχὴ ἐνὸς τρίτου.¹² Τὰ ψηφίσματα χρονολογοῦνται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 428/7 καὶ 424/3. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων κατόπιν αἰτήματος τῶν Μεθωναίων τῆς Πιερίας ἀποφασίζει ὅτι στὸ ἐξῆς θὰ καταβάλλουν ὡς ἐτήσια εἰσφορὰ τὸ 1/60ὸν τοῦ φόρου ποὺ κατέβαλλαν προηγουμένως. –Οἱ σύμμαχοι, μέλη τῆς Ἀ' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀπὸ τὸν ἐτήσιο φόρον ποὺ κατέβαλλαν στοὺς Ἀθηναίους ἔδιδαν τὸ 1/60 ὡς ἀπαρχήν, προσφορὰ στὴν θεὰ Ἀθηνᾶ. Γιὰ τὸ δεῦτερον αἶτημα, νὰ τοὺς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὶς ὀφειλὲς λόγῳ τῆς καθυστερήσεως καταβολῆς τοῦ ἐτήσιου φόρου, ἡ ἀπόφασις τῶν Ἀθηναίων θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν στάσιν τῶν Μεθωναίων: *ἐὰν οἱ ἐπιτ[έδειο] Α[θη]ναίοις ὅσπερ τε νῦν καὶ ἐτι ἀμείνως,*¹³ ἐὰν δηλαδὴ εἶναι φιλικοὶ καὶ χρήσιμοι, πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅπως ἀκρι-

Εἰκ. 13. Ἡ ἐνεπίγραφος βάση ἀναθήματος τῶν Ἀθηναίων στὴν Ἀθηνᾶ Ὑγεία (ΜΑ 13259)

βῶς τώρα, καὶ ἀκόμη καλύτεροι. Ἐνα ἀκόμη ἱστορικὸ στοιχεῖο προκύπτει ἀπὸ τὰ ψηφίσματα, ἡ ἀνίσχυρη τότε θέση τῶν Μακεδόνων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποστέλλουν τρεῖς πρέσβεις καὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων Περδίκκα νὰ ἐπιτρέπει στὸ ἐξῆς στοὺς Μεθωναίους νὰ πλέουν ἄνευ ὀχλήσεως στὴν θάλασσα τῆς περιοχῆς, καὶ νὰ εἰσάγουν ἐλεύθερα προϊόντα. Τοῦ ἀπαγορεύουν νὰ διασχίζει μὲ στρατὸ τὴν γῆ τῶν Μεθωναίων χωρὶς τὴν ἄδειά τους. Τὴν δυσχερῆ θέσιν τοῦ Περδίκκα καθιστᾷ ἐμφανέστερη ἡ ἐξῆς φράση ποὺ μεταφέρουν οἱ πρέσβεις στὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων· ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι στρατιῶτες ποὺ πολιορκοῦν τὴν Ποτειδαία, –παλαιὰ ἀποικία τῶν Κορινθίων ποὺ βρισκόταν στὸ πρῶτο πόδι τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἀνῆκε στὴν Α' Ἀθηναϊκῆ Συμμαχία, ἀλλὰ εἶχε ἀπο-

στατήσει–, ἐὰν λοιπὸν οἱ στρατιῶτες λένε καλὰ λόγια γιὰ τὸν Περδίκκα, τότε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι θὰ σχηματίσουν καλὴν γνώμη γιὰ αὐτόν. Κάθε ἀπόγευμα ὁ Περδίκκας ἔπρεπε νὰ καλοπιάνει, ὀλόκληρος βασιλιάς αὐτός, τοὺς Ἀθηναίους στρατιῶτες· ὁποῖα κατάντια. Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐπιγραφὴ φυλασσόταν στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο μεταξὺ ἄλλων ποὺ συνιστοῦν ἐνιαῖο σύνολον καὶ ἐξεικονίζουν τὴν Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. Ἡ στήλη ἀκρίτως ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο

μαζί μὲ ἄλλες καὶ μερικὲς ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ μὲ πρωτεύον κριτήριον ὅτι εἶχαν ἐπίτιτλο ἀνάγλυφο¹⁴ καὶ μετεφέρθησαν στὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως. **Χριστιανικὰ χαράγματα Ἀκροπόλεως.** Στοὺς ὕστερους χριστιανικοὺς χρόνους καὶ καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδο, ἀκόμη καὶ στὴν πρώιμη Τουρκοκρατία, στοὺς κίονες τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος, (Κίον 52, σφόνδ. 3· [εἰκ. 15]) ἐπὶ δέκα σχεδὸν αἰῶνες, χαράσσονταν ἀπὸ χριστιανοὺς ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Θεοτόκον, ἀφοῦ καὶ ὁ Παρθενὼν εἶχε μετατραπῆ σὲ

χριστιανική εκκλησία. Καταγράφονταν και θάνατοι πιστών, μαρτυρίες πολύτιμες, διότι πάντοτε σχεδόν έχουν και χρονική ένδειξη, έτος, μήνα, ημέρα· τέλος, ονόματα ή φράσεις από εκκλησιαστικά κείμενα.

Πάμπολλα χριστιανικά χάραγματα της Ακροπόλεως, και του Θησειού,¹⁵ δημοσίευσε ο Πιττάκης, ο οποίος είχε επίγνωση της ιστορικής σημασίας των χαραγμάτων· γράφει:¹⁶ «Αί επιγραφαι αὐταί εἰσιν ἐγχαραγμέναι ἐπὶ τοῦ γωνιαίου καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν νοτίου κίονος τῆς νοτιο-δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Θησειού, τοῦ ὁποίου οἱ τέκτονες καὶ οἱ τοῖχοι γέμουσιν ἐπιγραφῶν τοῦ μεσαιῶνος, ὧν αἱ πλεῖσταί εἰσι δυσανάγνωστα, αἱ δὲ ἕτεροι πόνου μακροῦ δέονται ἵνα ἀντιγραφῶσιν... Τὰ ἀθάνατα ταῦτα μνημεῖα τῆς ἀρχαίας δόξης λέγω, ὁ Παρθενῶν, τὸ Ἐρέχθειον καὶ τὸ Θησειὸν οὐχὶ μόνον εἰσὶ πρωτότυπα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κάλλους, ἀλλὰ χρησιμεύουσι καὶ ὡς ἀρχεῖα τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, δεικνύοντα διὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐγχαραγμένων Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ὅτι τὰ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἰθαγενείας γραφέντα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰσὶ ληρήματα καὶ συκοφανταίαι.»

Τὴν σημασία τῶν χαραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς συνεισφορᾶς τοῦ Πιττάκη, ὑπογραμμίζει καὶ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος, ὅταν δημοσίευσαν μετὸν Λεάνδρου Βρανουση τὸ σπουδαῖο ἔργο τους: *Τὰ χάραγματα τοῦ Παρθενῶνος*:¹⁷ «Μὲ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πιττάκη καὶ τοῦ Ἀντωνίνου ἐγένεν ἀμέσως ἀντιληπτὴ ἡ σημασία τῶν χαραγμάτων. Τὰ περιφρονημένα αὐτὰ

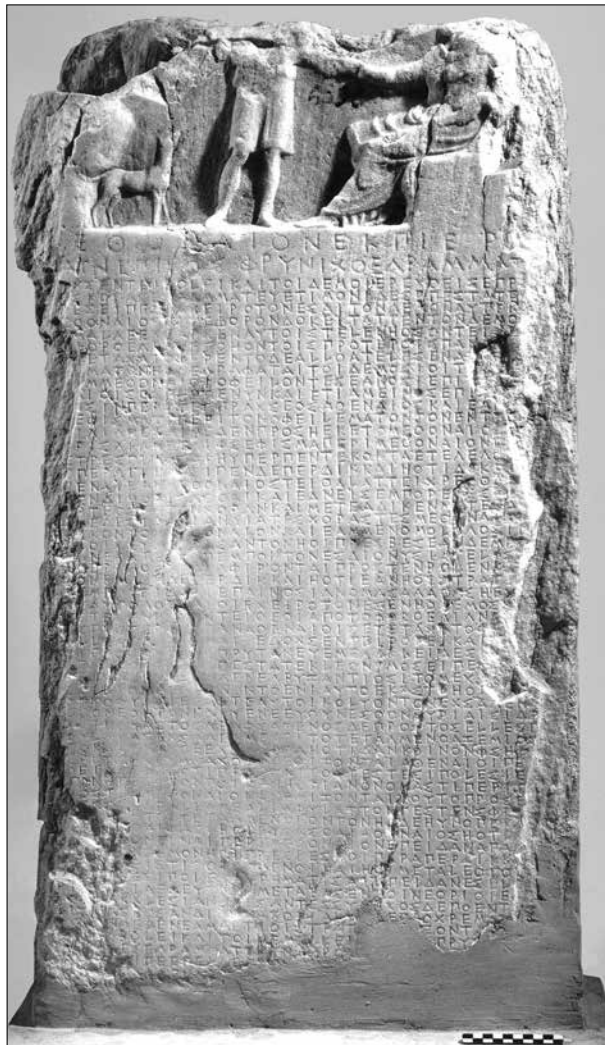
ἐπιγραφικὰ κατάλοιπα τῶν ταπεινῶν οἰκητόρων τοῦ κλεινοῦ ἄλλοτε ἄστεος, ἀποδεικνύοντα συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ἱστορικὸν βίον ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων μέχρι τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας, κατέρριψαν, πρῶτον, τὴν θεωρίαν τοῦ Fallmeayer, καθ' ἣν ἡ Ἀττικὴ διετέλεσεν ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος ἐπὶ τετρακόσια ὀλόκληρα χρόνια, ἤτοι ἀπὸ τοῦ βου μέχρι τοῦ

10ου αἰῶνος. Ἀφ' ἐτέρου, ἀπεδείχθη ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ χάραγματα εἶναι ἀξιολογώτατα ἱστορικὰ ἐνθυμήσεις (μὲ ἀκριβεῖς μάλιστα χρονολογικὰς ἐνδείξεις), ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα καὶ πρόσωπα τῶν «σκοτεινῶν» αἰώνων τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, διὰ τοὺς ὁποίους σπάνια ἢ ἀνύπαρκτοι εἶναι αἱ ἄλλαι πηγαί».

Τέλος στὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Πιττάκης περιγράφει τὶς δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση τῶν ἐπιγραφῶν.¹⁸ Δὲν πιστεύω ὅτι ἕνας ἔμπειρος ἐπιγραφικὸς θὰ εἶχε νὰ προσθέσῃ τίποτε.

«Ἄς μὴ νομίσῃ τίς, ὅτι παραβάλλον τὴν διάφορον γραφὴν σκοπεύω νὰ μεμφῶ τινά: ἀπ' ἐναντίας ὁμολογῶ ὅτι τὸ ἀντιγράψαι ἐπιγραφὰς εἶναι δυσχερέστατον· διότι πολλάκις τὰ γράμματά εἰσὶν ἐξηλειμμένα, τὰ μὲν ὅλως, τὰ δὲ κατὰ μέρος· καὶ

τὰ μὲν καθαρῶς φαίνονται, τὰ δὲ ἀμυδρῶς. Ὁ ἀντιγράφων δὲ ἀπαντᾷ πλείστας δυσκολίας εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτήρος, ἀλλὰ πολλάκις καὶ τὰ καθαρῶς γεγραμμένα φεύγουσι τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἀντιγράφοντος· καὶ ἡ θέσις τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ ἡ ὥρα τοῦ χρόνου, καὶ ἡ κατάστασις τῆς ἡμέρας βοηθοῦσιν, ἢ δυσκολοῦσιν τὸν

Εἰκ. 14. Ψηφίσματα τῶν Ἀθηναίων περὶ τῶν Μεθωναίων τῆς Πιερίας (πρώην EM 6596)

ἀντιγράφοντα· τὴν σύγκρισιν αὐτὴν πράττω μόνον διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐπιστήμην».

Ἡ ἀρνητικὴ στάσις καὶ ἡ ἐμμονή, ἀκόμη καὶ στὸν καιρὸ μας, ὀλίγων, ἐλαχίστων, ἡμεδαπῶν ἐρευνητῶν στὰ σφάλματα τοῦ Πιττάκη, στὴν ἐρμηνευτικὴ του ἀνεπάρκεια, στὴν κρυψινοῖά του, καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐλέγξιμα κακά του, ἐκτὸς τοῦ ὅτι συνιστᾷ ἱστορικὸ ἀναχρονισμό, βλάπτει τὴν σύγχρονη ἔρευνα. Δὲν ἐνδιαφέρουν τὴν ἔρευνα τὰ σφάλματα, ἀλλὰ τὰ ὀρθά. Τὸ ἔργο τοῦ Πιττάκη ὄχι μόνον εἶναι ἀκένωτος πηγὴ πληροφοριῶν, ἀλλὰ βοηθᾷ νὰ ἀνιχνεύσωμε καὶ ἄλλες ποὺ λανθάνουν σὲ παλαιὰ χαρτία.

Πέραν αὐτῶν τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Πιττάκη διακατεῖχε ἡ ἀφειδὴς ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, στὰ ὁποῖα καὶ ἀφιέρωσε παραδειγματικῶς ὅλες του τὶς δυνάμεις. Ἡ καταληκτικὴ παράγραφος τῆς *Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς*,¹⁹ μετὴν ὁποῖα ἀναγγέλλει τὴν παύση τῆς ἐκδόσεώς της, διαπνέεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν φιλοπατρία καὶ τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἀγάπη τοῦ ἀνδρός, ἀρετὲς ἀποδεδειγμένες μετὰ πλείστων ὄσων παραδειγμάτων, ἀλλὰ καὶ συνιστᾷ βαρυτάτη ὑποθήκη γιὰ τοὺς περὶ τὴν προστασία καὶ μελέτη τῶν μνημείων ἀσχολουμένους νεωτέρους Ἑλληνας ἀρχαιολόγους.

«Μέχρι τοῦδε ἐδημοσίευσα οἰκεῖα βουλῆ, προῖκα καὶ ἀμισθεῖ, τέσσαρας χιλιάδας ἑκατὸν πεντήκοντα ὀκτῶ ἐπιγραφάς, ἀριθ. 4158. Ἐπραξα τοῦτο κινούμενος μόνον ὑπὸ τοῦ πρὸς τὸν ἔρωτα τῶν προγονικῶν μου λειψάνων πόθου, ὃς καὶ ἐνν καιρῶ πολέμου μοι ἦν ἀδιάσπαστος σύντροφος. Νῦν δὲ ἀναγκάζομαι νὰ διακόψω τὴν σειρὰν αὐτὴν διὰ λόγους, οὓς ἄλλοτε θέλω ἐξιστορήσει. Ὡς ἄνθρωπος πιθανῶς νὰ ὑπέπεσα εἰς λάθη, ἀλλ' οὐδεὶς

ἀναμάρτητος. Ὁ σκοπὸς μου ἦν τὸ κοινὸν καλὸν καὶ ἡ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διάδοσις παντὸς Ἑλληνικοῦ γράμματος, χάριν τῆς Ἑλληνικῆς εὐκλείας.»

Ἰκανὸν ἀριθμὸ ἐπιγραφῶν τῆς Ακροπόλεως ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809-1892), τόσο στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογικῆς*, ὅσο καὶ στὸ ἔργο του *Antiquités Helléniques*.²⁰ Οἱ δημοσιεύσεις τοῦ Ραγκαβῆ στὴν *Ἐφημερίδα* καὶ στὸ σύγγραμμά του ἀναδεικνύουν τὴν φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ σκευὴ του, ἀλλὰ καὶ τὶς ἱκανότητες του περὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἐπιγραφικῶν κειμένων.

Τὸν Πιττάκη θανόντα τὸ 1863 διεδέχθη στὴν θέση τοῦ γενικοῦ ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὸν Μανταμάδο Λέσβου Παναγιώτης Εὐστρατιάδης (1815-1888). Ἐδιοίκησε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπὸ τὸ 1864 ἕως τὸ 1884. Σὲ αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ὀργάνωσίς της, ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφικῶν καὶ ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν στὴν Ἀκρόπολη, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἐν ἐξάρσει τότε ἀρχαιοκαπηλίας, ἡ σωτηρία τοῦ παλαιότερου ἀρχείου τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν καταλόγων τοῦ Πιττάκη, ἡ σύνταξις καταλόγων τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ φυλάσσονταν στὶς κρατικὲς συλλογές, καὶ ἡ σύστα-

ση δύο Μουσείων, τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ τῆς Ακροπόλεως· τότε ἐγένετο τὸ Μουσεῖο τῆς Ακροπόλεως καὶ στεγάσθησαν οἱ ἀρχαιοτήτες, καὶ ὄχι στὸ νέο Μουσεῖο, – ὅπως τεχνιέντως, ἀλλὰ ἀκρίτως, διότι ἀναιρεῖ τὴν ἱστορία του, ἄφηνε νὰ ἐννοηθῆ τὸ ἴδιο τὸ κράτος καὶ ἐπαναλαμβάνουν πολλοὶ δημοσιογράφοι, καὶ ἔφθασε νὰ πιστεῦθῃ ὁ πολὺς κόσμος. Στὸν Εὐστρατιάδην ἐπίσης ὀφείλεται ἡ κατὰ τὶς ὑπάρχουσες δυνάμεις καὶ τὰ διαθέσιμα τότε μέσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας φρο-

Εἰκ. 15. Χριστιανικὰ χάραγματα Παρθενῶνος

ντίδα τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων καὶ τῶν γινομένων εὐρημάτων σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια μὲ τοὺς ὀλίγιστους ἐφόρους καὶ τὴν ἀρωγὴ τῶν σχολαρχῶν καὶ Ἑλληνοδιδασκάλων.

Πολυτιμώτατος γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἐνεπιγράφων λίθων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἐπιγραφικὴ ἔρευνα εἶναι ὁ *Κατάλογος* τῶν εὐρισκομένων μέχρι τὸ ἔτος 1884 στὸν ἱερὸ βράχο ἐπιγραφῶν ποὺ συνετάχθη ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Εὐστρατιάδη.

Ἀπὸ τοὺς ἐνεπιγράφους λίθους ποὺ δημοσίευσε μὲ πολλὴν ἀκρίβεια καὶ ἐμβριθῆ σχόλια μνημονεύω δύο. Ἡ ἀνάγνωσή των ἀπαίτησε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοὺς κόπον πολὺ καὶ ἐπιμονή. Εἶναι καὶ οἱ δύο κατάλογοι παραλαβῆς καὶ παραδόσεως τῶν ἀναθημάτων τῆς Ἀθηνᾶς, τῶν ἐτῶν 368/7 καὶ 367/6 (*IG II² 1425* καὶ 1428 ἀντιστοίχως). Ἦσαν ἐντοιχισμένοι στὴν δυτικὴ θύρα τοῦ Παρθενῶνος, ὡς λίθοι τῆς ἀρχαίας ἐπισκευῆς καὶ ἡ ἐνεπίγραφη ἐπίφανειά τους εἶναι πολὺ φθαρμένη. Μακρὰ σειρὰ ἐπιγραφῶν τῆς Ἀκροπόλεως, κυριώτατα εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ διενήργησε στοὺς περὶ τὸ Ἀσκληπεῖον τόπους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν διάλυση τὸ 1874 τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τῶν Προπυλαίων, γιὰ τὴν

ὁποία ἐπεκρίθη, καὶ ἐπικρίνεται ἀκρίτως, ἐδημοσίευσε ὁ πολὺς Στέφανος Ἀθ. Κουμανούδης (1818-1899), καθηγητῆς τῶν Λατινικῶν γραμμάτων στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, γραμματεὺς ἐπὶ τριακονταπενταετίαν (1859-1894) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ κράτιστος ἐπιγραφικὸς διεθνῶς. Θὰ σταθῶ μόνον σὲ δύο ἐπιγραφές ποὺ δημοσίευσε. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸ πύργο. Εἶναι βᾶθρο ἀναθήματος τῶν πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος στὸν ἐπώνυμο τῆς φυλῆς ἥρωα Λεῶ

ἔπειτα ἀπὸ τὴν στεφάνωσή τους ἀπὸ τὸν δῆμο γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους (*IG II² 1742* [εἰκ. 16]). Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ χρονολογεῖται πρὸ τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ. ἔγκειται στοὺς ἀναγραφόμενους Ἀθηναίους, στὴν τυχὸν ἄλλη δημοσίᾳ παρουσία τους καὶ στὶς συγγενικές τους σχέσεις μὲ ἄλλους Ἀθηναίους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, γνωστοὺς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Ἡ δευτέρη ἐπιγραφὴ (*IG I³ 40* [εἰκ. 17])²¹ εἶναι οἱ ὄρκοι ποὺ ἀντήλλαξαν Ἀθηναῖοι καὶ Χαλκιδεῖς μετὰ τὴν ἀποστασία τῶν δευτέρων, καθῶς καὶ τῆς ὑπολοίπου Εὐβοίας, ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχία καὶ τὴν συντριβὴ τῆς ἀπὸ τὸν Περικλέα τὸ 446/5 π.Χ. Τὰ γεγονότα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (1, 114). Οἱ Χαλκιδεῖς δεσμεύονται νὰ εἶναι πιστοὶ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μὴν ἀκολουθήσουν ἄλλους σὲ ἀποστασία· νὰ καταβάλλουν κανονικὰ τὸν φόρο, τὸν ὁποῖο θὰ συμφωνήσουν μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι δεσμεύονται νὰ μὴν ἐκδιώξουν τοὺς Χαλκιδεῖς ἀπὸ τὸν τόπο τους, οὔτε νὰ ἐξορίσουν ἢ νὰ καταδικάσουν σὲ θάνατο κανένα Χαλκιδέα χωρὶς δίκη. Δύο τροπολογίες ποὺ ἀκολουθοῦν ἀφοροῦν στοὺς Χαλκι-

δεῖς ὁμήρους, στὰ τέλη ποὺ πρέπει νὰ καταβάλλουν οἱ ξένοι στὴν Χαλκίδα, στὴν τέλεση τῶν θυσιῶν, στὴν ὑποχρεωτικὴ ἔφεση στὴν Ἀθήνα σὲ περίπτωσι ἐπιβολῆς ποινῆς ἐξορίσεως, στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ καταδίκης σὲ θάνατο· τέλος ἐντέλλονται οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν φρούρηση τῆς Εὐβοίας. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος τῶν Ἀθηναίων περὶ τῶν συνθηκῶν δὲν εἶναι χαραγμένο στὸν λίθο. Ὁ Κουμανούδης, πρῶτος ἐκδότης

Εἰκ. 16. Βᾶθρο ἀναθήματος τῶν πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος φυλῆς (*MA 13193*)

τῆς ἐπιγραφῆς προσφυῶς παρατήρησε²² ὅτι λείανση στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ λίθου ὑποδεικνύει ὅτι μίᾳ ἀκόμη στήλῃ ἐφάπτετο στὸ ἀριστερὸν τῆς σωζομένης. Ἐκεῖ, ὅπως ἔγραψε ὁ Κουμανούδης, θὰ ἦταν χαραγμένο τὸ ψηφίσμα. Ὁ λίθος τῶν ὄρκων ἦταν ἐκτεθειμένος στὸ παλαιὸ Μουσεῖο καὶ τώρα στὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.²³

Ἐπιγραφὲς τῆς Ἀκροπόλεως ἐδημοσίευσε μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ μεστῶν σχολίων καὶ ὁ λαμπρὸς ἐπιγραφικὸς καὶ ἐξοχος περὶ τὴν τοπογραφία Γερμανὸς Habbo Gerhard Lolling (1848-1894), ἐγκρατῆς γνώστης τόσον τῆς ἀρχαίας, ὅσο καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Ὁ Lolling ἦλθε καὶ ἐζήση στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὸν πρόωρο θάνατό του τὸ 1894 σὲ ἡλικία μόλις 46 ἐτῶν· προσελήφθη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ μετὰ ἓνα ἔτος, τὸ 1885, ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, γιὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀντιγραφὴ καὶ τὴν δημοσίευση τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ θὰ ἀποκαλύπτονταν στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως.

Παρουσιάζω ἐδῶ δύο μόνον ἐπιγραφές. Ἡ πρώτη²⁴ (*IG I³ 458* [εἰκ. 18]) εἶναι στήλῃ ἐλλειπῆς κάτω, στὴν ὁποία ἀναγράφονται, πιθανώτατα τὸ ἔτος 440/39, τὰ ποσὰ ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τοὺς ταμίεις τῆς Ἀθηνᾶς οἱ ἐπιστάτες τῆς κατασκευῆς τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος, καθὼς καὶ οἱ δαπάνες γιὰ τὴν ἀγορὰ χρυσοῦ καὶ ἐλεφαντόδοντος. Ἡ ἐπιγραφὴ μέχρι

πρὸ τίνος φυλασσόταν στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο· τώρα ἐκτίθεται στὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

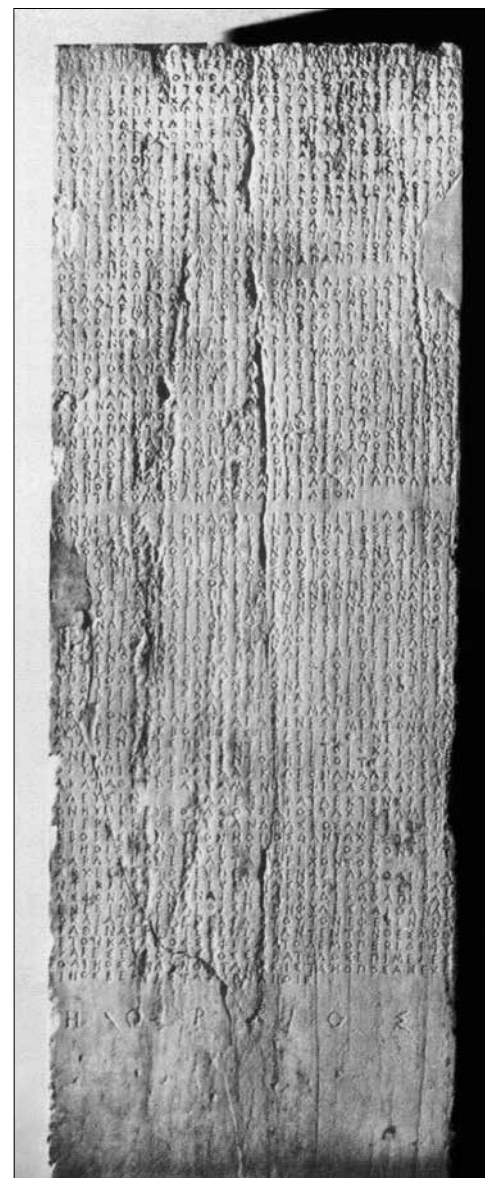
Ἡ δευτέρη (*IG II² 1* [εἰκ. 24]), ἱστορικῆς σημασίας, εἶναι στήλῃ μὲ ἐπίτιτλο ἀνάγλυφο ποὺ παριστάνει τὶς προστάτιδες θεές τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σάμου, Ἀθηνᾶ καὶ Ἥρα,

νὰ δίδουν τὰ χέρια. Ἀναγράφονται τρία ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων *Σαμίσις ὅσοις μετὰ τὸν δήμον τὸν Ἀθηναίων ἐγένοντο*,²⁵ ὅπως ἐπιγράφεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦν τοὺς (δημοκρατικούς) Σαμίους ποὺ στάθηκαν στὸ πλευρὸ

τους, ὅταν μετὰ τὴν ἦττα στὴν ναυμαχία τῶν Αἰγὸς ποταμῶν ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους (405 π.Χ.) ἀπεστάτησαν ὅλες οἱ ἄλλες συμμαχικὲς πόλεις ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Τὰ γεγονότα γνωρίζομε ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά τοῦ Ξενοφῶντος (2, 2.6): *εὐθὺς δὲ καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλὰς ἀφειστήκει Ἀθηναίων μετὰ τὴν ναυμαχίαν πλὴν Σαμίων· οὗτοι δὲ σφαγὰς τῶν γνωρίμων ποιήσαντες κατεῖχον τὴν πόλιν*.²⁶ Τὸ πρῶτο ψηφίσμα εἶναι τοῦ 405/4 καὶ δι' αὐτοῦ παρέχεται στοὺς Σαμίους *πολιτεία*, ἡ ὑψίστη τῶν τιμῶν γιὰ ξένους, δηλαδή τὸ δυνητικὸ δικαίωμα νὰ εἶναι Ἀθηναῖοι πολῖτες. Τὴν στήλῃ μὲ τὸ ψηφίσμα ἀνέτρεψαν οἱ τριάκοντα. Μὲ τὴν ἀποκατάστασι τῆς δημοκρατίας τὸ 403/2 οἱ Ἀθηναῖοι ἔστησαν νέα, στὴν ὁποία ἀνέγραψαν τὸ παλαιὸ καὶ τὰ δύο νέα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνανεώνουν τὶς τιμές καὶ τὰ πρόνομια ποὺ παρεῖχαν στοὺς Σαμίους. Ἡ σπουδαία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπιγραφὴ ἐξετίθετο στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 90 λόγφ ἐλλείψεως χώρου τὴν στρίμωξαν πλάι στὴν πόρτα ἐξόδου τοῦ Μουσείου, καὶ λίγο

ἀργότερα τὴν ἐκτόπισαν στὴν ἀποθήκη. Εὐτυχῶς ἐκτίθεται στὸ νέο Μουσεῖο.

Πλοῦτο ἐπιγραφῶν ἐκτὸς τῶν ἄλλων σπουδαίων εὐρημάτων ἀπέφερε ἡ μεγάλη ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως διενεργηθεῖσα τὰ ἔτη 1885-1890 ὑπὸ τὸν Παναγῆ Καβ-

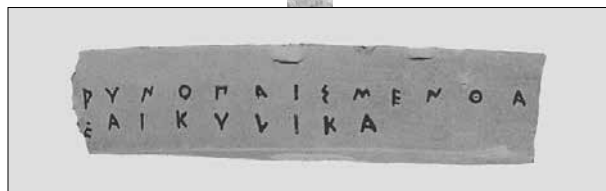

Εἰκ. 17. Ἡ στήλῃ τῶν ὄρκων τῆς συνθήκης Ἀθηναίων καὶ Χαλκιδέων (*MA 6509*)

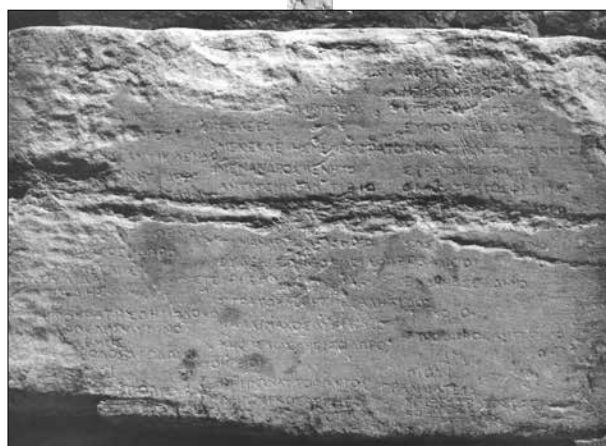
Αναλόγου περιεχομένου κείμενα υπάρχουν μεταξύ των παμπόλλων επιγραφικών χαραγμάτων (των λεγομένων graffiti) επί αγγείων και οστράκων, όπως ονομάζονται από τους αρχαιολόγους τα θραύσματα των αγγείων, που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές της Ακρόπολεως. Ο

μέγιστος αριθμός των επί των αγγείων επιγραφών είναι αναθηματικές. [εικ. 19].

Μέχρι τα τέλη του 19ου αϊ. το μεγαλύτερο μέρος των επιγραφών της Ακρόπολεως, περί τις 3.000 χιλιάδες, είχαν μεταφερθεί στο Έπιγραφικό Μουσείο. Οί πλείστες των μέχρι τότε εύρεθεισών επιγραφών είχαν δημοσιευθεί σε Έλληνικά και ξένα περιοδικά χάρις στον Πιττάκη, τον παλαιό Κουμανούδη, τον Ευστρατιάδη, τον Μυλωνά, τον Lolling, τον Καββαδία και τον Χρήστο Τσουντα (1857-1934), που υπήρξε και έγκρατης επιγραφικός· χάρις ακόμη στον λαμπρό Γερμανό επιγραφικό Ulrich Köhler (1838-1903) και στον κράτιστο των επιγραφικών του πρώτου ήμισους του 20^{ου} αϊ. τον γνήσιο φιλέλληνα Αυστριακό Adolf Wilhelm (1864-1950). Παραλλήλως είχε ολοκληρωθεί από την Ακαδημία των έπιστημών του Βερολίνου ή έκδοση της πρώτης συγκεντρωτικής έκδοσης των Αττικών επιγραφών στην έγκυρότατη

Εικ. 19. Αναθηματικές επιγραφές επί αγγείων της Ακρόπολεως

Εικ. 20. Βάθρο αναθήματος των πρυτάνεων της Πανδιονίδος (ΜΑ 2965)

σειρά των *Inscriptiones Graecae*. Η δημοσίευση σκοπὸν έχει την διευκόλυνση της έρευνας των άπανταχοῦ λογίων, επιγραφικών, αρχαιολόγων, ιστορικών και φιλολόγων διὰ της έκδοσης ακριβοῦς και έγκυρου κειμένου, συνο-

πτικής περιγραφῆς του λίθου, του τόπου εύρέσεως, και καθοδηγητικῶν σχολίων· γλώσσα της έκδοσης είναι ή Λατινική.

Νέες επιγραφές ήλθαν στο φῶς κατά τις αναστηλωτικές έργασίες του Ν. Μπαλάνου στην Ακρόπολη που διήρ-

κεσαν, με διακοπές βεβαίως, από το 1898 έως το 1939. Από τους ένεπιγράφους λίθους που αφαιρέθηκαν από την δυτική θύρα του Παρθενῶνος κατά την διάλυση των παραστάδων του Ρωμαϊκοῦ θυρώματος το 1926 μνημονεύω το βάθρο του τεθρίππου του Προνάπου (IG I³ 880), και δύο μακρές ταμιακές επιγραφές (IG II² 1424a και 1428).³¹ Και τις τρεῖς έδημοσίευσε ο Νικόλαος Κυπαρίσσης, τότε έφορος Αρχαιοτήτων της Ακρόπολεως.

Ο Προνάπης, νικητής στους Πανελληνίους άγῶνες των Νεμέων, των Ίσθμίων και των Παναθηναίων άνέθεσε στη θεά Αθηνά χαλκοῦν τέθριππο.

Στις δύο δυσανάγνωστες ταμιακές επιγραφές άναγράφονται τὰ φυλασσόμενα στον Παρθενῶνα αναθήματα που παρέλαβαν από το σώμα ταμιῶν του προηγουμένου έτους και παρέδωσαν σε εκείνο του έπομένου οί ταμίες της χρημάτων της Αθηνῶς άντιστοιχῶς των έτων

369/8 και 367/6 π.Χ.

Μεταξὺ των έτων 1935 και 1939 έργάστηκε, τόσο στην Ακρόπολη όσο και στο Έπιγραφικό Μουσείο, ο Αυστριακός την καταγωγή επιγραφικός Antony E. Raubitschek

για την προετοιμασία του μνημειώδους συγγράμματος του για τὰ αρχαϊκά ένεπίγραφα αναθήματα της Ακρόπολεως,³² το οποίο εξέδωσε το 1949 με την συνεργασία της έξαιρέτης Αγγλίδος επιγραφικοῦ Lillian Jeffery (1915-1986).

Οί αναστηλωτικές έργασίες του Αναστασίου Κ. Όρλάνδου στην Ακρόπολη την δεκαετία 1947-1957 έφεραν στο φῶς ὀλίγες επιγραφές. Παρουσιάζω μία· είναι βάση αναθήματος των πρυτάνεων³³ της Πανδιονίδος φυλῆς [εικ. 20]. Οί πρυτάνεις με άφορμή την λήξη της θητείας τους και την επιτυχή έκτέλεση των καθόντων τους προσφέρουν άνάθημα (άφιέρωμα) πιθανῶς στον Πανδίονα, τον έπώνυμο ήρωα της φυλῆς τους. Από τὰ άναγραφόμενα ὀνόματα, -μερικοί είναι γνωστοί Αθηναῖοι από άλλες πηγές-, χρονολογεῖται στο πρώτο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. Την έπιγραφή δημοσίευσε ο Στέφανος Ν. Κουμανούδης το 1960.³⁴

Μεταξὺ των έτων 1957 και 1975 λίγες επιγραφές ήλθαν στο φῶς προερχόμενες από έργασίες, σκαφικές ή άλλες στην Ακρόπολη, από καθαρισμούς στις κλιτύες της Ακρόπολεως και έλέγχους οικόπέδων στην Πλάκα ή τυχαῖα εύρήματα. Αξιοσημείωτη είναι ή φροντίδα που έδειξε ο τότε έφορος Ακρόπολεως Νικόλαος Πλάτων (1909-1992),³⁵ για τους ένεπιγράφους λίθους. Υπό την έποπτεία του συνετάχθη κατάλογος από τον τότε έπιμελητή Αρχαιοτήτων Πέτρο Καλλιγᾶ, μεταστάνα προσφάτως (2016), των άποκειμένων στον βράχο λίθων, ενώ οί στεγαζόμενες στην άποθήκη και ὄσες άλλες έκρίθη άναγκαῖο νά μεταφερθοῦν εκεί, έταυτίσθηκαν πρὸς τις δημοσιεύσεις και

καταλογογραφήθηκαν.³⁶ Παραλλήλως έγινε και διαμόρφωση του περι το Ασκληπιεῖον χώρου. Το σημαντικότερο των εύρημάτων υπήρξε θραῦσμα συναρμοζόμενο στην στήλη των ψηφισμάτων του Κλεωνόμου για την είσπραξη του φόρου των συμμάχων (IG I³ 68· περι το 426/5 π.Χ. [εικ. 21]).³⁷ Το δημοσίευσε ο σπουδαῖος Αμερικανός επιγραφικός Β. D. Meritt.³⁸

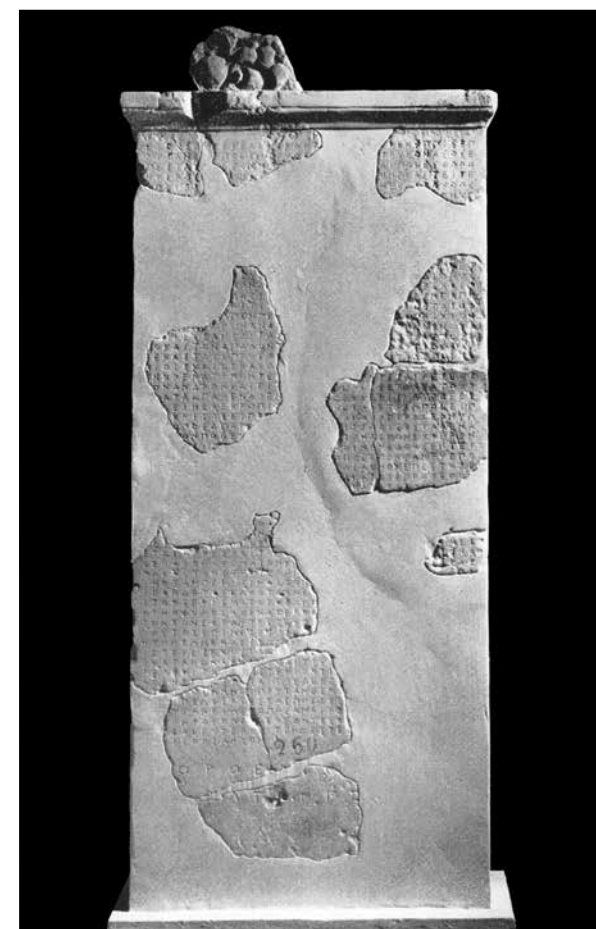
Κοπωδῶς φθάσαμε στον καιρό μας. Νέα πνοή σε ὄλους τους τομείς, αναστηλωτικούς και αρχαιολογικούς, έδωσε

ή σύσταση το 1975 της Έπιτροπῆς Συντηρήσεως Μνημείων της Ακρόπολεως συγκροτουμένης από διαπρεπείς αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, μεταξύ των ὁποίων ή σεβαστή κυρία Έβη Τουλούπα και οί Ν. Πλάτων, Γ. Δεσπίνης (1936-2014), Θ. Σκουλικίδης (1925-2005) και Χ. Μπούρας (1933-2016), ο ὁποῖος και υπήρξε θερμοურγός πρόεδρος της τὰ έτη 1988-1998, 2000-2016.

Παραλλήλως ή πρόσληψη νέων τότε μηχανικῶν στην έφορεία Ακρόπολεως, μεταξύ αὐτῶν του Μανόλη Κορρέ, του Κώστα Καζαμιάκη, του Αλέξανδρου Παπανικολάου (†1998), του Κώστα Ζάμπα, του Θάνου Παπαθανασόπουλου, του Τάσου Τανούλα, και του Νίκου Τογανίδη προσέδωσε στις έργα-

σίες ὄλην την άπαιτούμενη ζωντάνια και το δημιουργικό πάθος. Στις ακατάβλητες και ριζοσπαστικές έρευνες και στον οἶστρο του Κορρέ και στην άκαταπόνητη φροντίδα περι τις αρχαιότητες του Καζαμιάκη ὀφείλεται ο έντοπισμός παλαιῶν επιγραφῶν και ή εύρεση και περισλλογή νέων.

Άποφασιστική για τον άνεμο έλευθερίας και δημιουρ-

Εικ. 21. Η έλλιπῶς σωζόμενη στήλη με τὰ ψηφίσματα του Κλεωνόμου περι του φόρου των συμμάχων (EM 6595)

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

γίας υπήρξε η διοίκηση της Έφορείας από την σεβαστή κ. Έβη Τουλούπα. Στην δική της θετική υποδοχή οφείλονται οι συχνές επισκέψεις του δασκάλου μου Στέφανου Ν. Κουμανούδη (1931-1987) στην νότια κλιτύ της Ακροπόλεως και στις αποθήκες της Θρασύλλου.

Τò 1982 πήγα μία ημέρα στο Διονυσιακό θέατρο να τον συναντήσω. Ο Κουμανούδης στέκοταν εκεί παραδίπλα, ενώ ο Μανόλης Κορρές ήταν ανεβασμένος στο βράχο επάνω από το θέατρο και καθοδηγούμενος από μακριά από τον Στέφανο προσπαθούσε να διαβάσει τα μεγάλα γράμματα που ήταν χαραγμένα στον βράχο, ακολουθώντας με το δάκτυλο το χάραγμά τους. Ήσαν τα ίδια που επεχείρησε να διαβάσει και ο όμώνυμος πρόπαιπος του Στέφανου, ο παλαιός Κουμανούδης πριν από 136 χρόνια... (IG II² 13242). Γράφει ο Κουμανούδης το 1846:³⁹

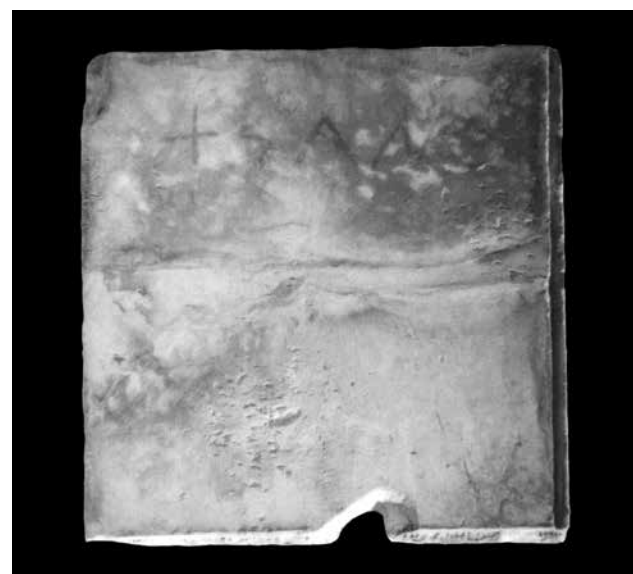
«Απριλίου 24. Χθές ήν τοῦ ἀγ. Γεωργίου. – Ψυχρὸς ἀήρ. Χθές ἀνέβην ἐκ τοῦ νοτίου μέρους τὴν ἀκρόπολιν ἕως τὰ τεῖχη. Ὑπὲρ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου εὐρόν τινα ἐπιγραφὴν ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ τὴν ἀναγνώσω. Εἰς τὸν βράχον ἦσαν ἐγγεγραμμένα... γράμματα... μεγάλα... Ἴσως δὲν εἶναι ἀρχαῖα· ἀλλὰ καὶ ὁ Ross ἐν ταῖς Reisen ἀναφέρει μεγάλα ἀρχαῖα ‘γράμματα’.»

«Νοεμβρίου 9 (1846). Ἐπεριπάτησα σήμερον πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὸν παρὰ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου βράχον ἐπισκοπῶν ἐπροσπάθησα νὰ ἀναγνώ-

σω τὰ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθέντα μοι γράμματα μεγάλα, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην. Ἡῦρα δὲ εἰς ἄλλα πλησίον μέρη τοῦ βράχου γράμματα περίπου ὅμοια ΣΩΦΡΟ//// και ἄλλοῦ ////ΟΒΙΟΥ. Ἴσως εἶναι Χριστιανικά. Περὶ δὲ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους περισκοπῶν μίαν τρύπαν ἐλιθολογήθην δις καὶ ἐπλήγην τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τὰ κακοαναθρεμμένα παιδία τοῦ μαχαλᾶ καὶ ὅτε τὰ ἠπεῖλησα, ἠλικιωμένους τις παριστάμενος πλησίον δὲν ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ τὰ ἐλέγξω. Εἶπα ὅτι εἶναι ἐντροπὴ εἰς τὸν μαχαλᾶν σας κτλ. Δὲν εἶναι ἐδικὰ μας κτλ. Ἄλλ’ ἐκεῖνα τὰ παιδία, ἂν καὶ Ἑλληνιστὶ ὠμίλου Ἀρβανιτόπουλα θαρρῶ ἦσαν, καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ περίοικοι... Ἄλλοτε εἰς τὸ αὐτὸ μέρος σχεδὸν ὑβρίσθην Φράγκος Τεδέσκος καὶ ἐγὼ καὶ τὸ καπέλλο μου.»

Ἐνα μνημεῖο σὲ φέρνει σὲ ἐπαφὴ μὲ ἐκείνους πού σὲ παλαιότερους χρόνους τὸ μελέτησαν. Ἡ ἐπιγραφή ἐπάνω ἀπὸ τὸ Διονυσιακὸ θέατρο συνέδεσε νοερῶς τὸ νεώτερο Στέφανο καὶ τὸν Μανόλη Κορρὲ μὲ τὸν παλαιὸ Κουμανούδη. Ἡ μελέτη τῶν μνημείων εἶναι συχνὰ διπλή, κάποτε πολλαπλή, ἐπίσκεψη στὸν παρελθόν. Ἡ ἱστορία τῶν λίθων εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πού τοὺς ἐμελέτησαν.

Τὰ ἔργα συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων τῆς Ακροπόλεως, ἡ ἀνακίνηση καὶ μετακίνηση λίθων, ἡ ἐργατικότητα, ἡ φιλέρευνη καὶ ἐνθουσιώδης διάθεση τῶν ἐργαζομένων, παρακινούμενη ἀπὸ τὸν μανικὸ οἶ-

Εἰκ. 22-23. Γραπτὲς ἐπιγραφές: Ξανθίας - Θράξ (ΜΑ)

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

στρο τοῦ Κορρέ, προκάλεσαν καὶ τὸν ἐντοπισμὸ παλαιῶν ἐνεπιγράφων λίθων καὶ τὴν ἀποκάλυψη νέων θραυσμάτων. Οἱ ἐργασίες στὴν βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ θρησκῶ τοῦ Παρθενῶνος ἔφεραν στὸ φῶς τὰ ἀντιθήματα τῶν μετοπῶν. Σὲ μερικά, –μοῦ τὰ ἔκανε γνωστὰ ὁ Κορρὲς–, βρέθηκαν γραμμένα μὲ ἐρυθρὸ χρῶμα ὀνόματα ἢ ἀρχικὰ ἀνδρῶν, τεχνητῶν μᾶλλον. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων συμπίπτει μὲ τοὺς χρόνους οἰκοδομήσεως τοῦ Παρθενῶνος. Δύο ἀντιθημάτων ὅμως τὰ γράμματα εἶναι τῆς πρώτης εικοσαετίας τοῦ 5ου αἰ. [εἰκ. 22, 23]. Διαβάζονται: *Χσανθίας Θράιχς* [= *Ξανθίας Θράξ*]. Ἐπειδὴ οἱ λίθοι δὲν τοποθετήθηκαν ἐκεῖ εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἡ ἐξήγηση εἶναι ὅτι ὁ τεχνίτης πού τὰ ἔγραψε ἦταν ἠλικιωμένος καὶ ἀκολουθοῦσε, ὅπως εἶναι φυσικὸ, τὸν συρμὸ τῆς γραφῆς τῆς νεαρῆς του ἠλικίας, ὅταν ἔμαθε νὰ γράφει. Ἡ λεπτομερὴς μελέτη τοῦ δυτικῶ τοίχου καὶ τῆς θύρας τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὸν Κορρὲ τοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ σχεδιάσει καὶ νὰ μελετήσει καὶ

τοὺς δώδεκα ἐνεπιγράφους λίθους πού ἦσαν ἐντοιχισμένοι ἐκεῖ· μερικοὶ ὅρατοὶ ἦσαν γνωστοὶ στὸν Πιττάκη καὶ ἀνέφερα ἤδη τὶς ταμιακὰς ἐπιγραφὰς πού ἀντέγραψε ὁ Εὐστρατιάδης καὶ ἐκεῖνες πού ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὴν θύρα τὸ 1926 καὶ ἐδημοσίευσε ὁ Ν. Κυπαρίσσης. Δὲν ἀρκέστηκε ὅμως σὲ αὐτὰ· ἀνεζήτησε καὶ τοὺς ἄλλους λίθους, οἱ ὅποιοι ἀνῆκαν σὲ βάρθρα ἐντοιχισμένα στὴν θύρα. Καὶ τοὺς ἐντόπισε.

Ἡ ἱστορία τῆς Ακροπόλεως στοὺς ἀρχαίους χρόνους ἀποτυπώνεται καὶ στὸν ἴδιο τὸν βράχο καὶ στὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαιοτήτων πού παρέμειναν ὁρατὰ ἢ ἦλθαν στὸ

φῶς μὲ τὶς ἀρχαιολογικὰς ἐρευνες. Τὰ ἴδια αὐτὰ μνημεῖα, οἰκοδομήματα, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀξία πού ἔχουν ὡς ἀθηνεϊκὰ τεκμήρια τῆς ἀρχαίας ζωῆς,

συνιστοῦν καὶ ἀψευδεῖς μαρτυρίες τῆς ἱστορίας τοῦ βράχου καὶ τῶν Ἀθηνῶν στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ στὴν Τουρκοκρατία, μέχρι καὶ τὶς πρώτες δεκαετίες μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τὰ ἴχνη πού ἄφησε ἐπάνω τους ἡ ἐπαναχρησιμοποίηση, πολλὰ φορὲς πολλαπλή, καὶ ἡ μετασκευὴ τους, γὰ νὰ χρησιμεύσουν σὲ λογῆς οἰκοδομήματα θρησκευτικὰ, διοικητικὰ εἴτε καὶ ἀπλῶς ἰδιωτικὰ, ἔρχονται νὰ μᾶς διαφωτίσουν γὰ μνημεῖα καὶ πλευρὲς τῆς ζωῆς τῶν χρόνων αὐτῶν, περιγραφόμενες ἀπὸ γραπτὰς πηγὰς σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες, καὶ ἀπεικονιζόμενες ἀπὸ περιηγητὰς καὶ λογίους τῶν νεωτέρων χρόνων.

Θὰ κλείσω τὴν περιδιάβαση στὶς Ακρόπολιν τὰ μέρη, στὰ λαμπρὰ μνημεῖα τῆς καὶ στοὺς ὀλίγους Ἑλληνας πού τὰ περιέσωσαν, τὰ διεφύλαξαν, τὰ μελέτησαν καὶ τὰ παρέδωσαν στοὺς

νεωτέρους μὲ τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου ἀπὸ τὸ ποίημά του «Τρᾶμ καὶ Ακρόπολις», τὸ ὅποιο ἔγραψε τὸ 1937. Πόσο ἠχοῦν καὶ σήμερα στοὺς δύσκολους καιροὺς πού ζοῦμε:

τί θλίψη θὰ ἦτανε — Θέ μου — τί θλίψη
ἂν δὲν μὲ παρηγοροῦσε τὴν καρδιά
ἢ ἐλπίδα τῶν μαρμάρων
κι' ἢ προσδοκία μιᾶς λαμπρῆς ἀχτίδας
πού θὰ δώση νέα ζωὴ | στὰ ὑπέροχα ἐρείπια
ἀπαράλλαχτα, ὅπως | ἕνα κόκκινο λουλουδί |
μεσ' σὲ πράσινα φύλλα.

Εἰκ. 24. Ψηφίσματα τῶν Ἀθηναίων ὑπὲρ τῶν Σαμίων (ΜΑ 1333)

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Εὐχαριστίες

Ὅσα μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιγραφικῆς Ἐταιρείας ἐργαστήκαμε στὴν Ἀκρόπολη, στὴν νότιο κλιτύ, τὸ Ἀσκληπιεῖον, στὴν ἀποθήκη τῆς ὁδοῦ Θρασύλλου, καὶ εὐχαριστοῦμε θερμῶς τὶς παλαιῆς ἐφόρους τῶν Ἀρχαιοτήτων, διευθύντριες τῆς Α΄ Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, διότι διευκόλυναν προθύμως καὶ μὲ κάθε τρόπο τὴν ἐργασία μας, τὴν σεβαστὴ κυρία Ἔβη Τουλούπα καὶ τὶς κυρίες Ἵσμηνη Τριάντη καὶ Ἄλκηστιν Χωρέμη, καθὼς καὶ τὴν τ. ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Χριστίνα Βλασσοπούλου γιὰ τὴν κατὰ καιροὺς βοήθειά της· ὀφείλομε ἐπίσης εὐχαριστίες στοὺς παλαιοὺς ἐφόρους καὶ προϊσταμένους τῆς Ἐφορείας Πέτρο Καλλιγᾶ (†2016) καὶ Ἀλέξανδρο Μάντη (†2016). Τὰ τελευταῖα χρόνια συνέδραμαν τὴν ἐργασία μας, οἱ ἀρχαιολόγοι κυρίες Βάλη Γεωργαντᾶ, Ἐλισάβετ Σιουμπάρα καὶ Ἀδριανὴ Μπακανδρίτσα· τὶς εὐχαριστοῦμε.

Στὸν Μανόλη Κορρέ καὶ στὸν Κωστὴ Καζαμιάκη χρωστοῦμε πολλά, προσωπικῶς ὁ ὀμιλῶν περισσότερο, γιὰ τὴν φιλία, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν βοήθειά τους.

Τέλος γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ μοῦ προσέφεραν στὴν προετοιμασία τῆς ὀμιλίας εὐχαριστῶ τοὺς φίλους ἐπιγραφικοὺς Εἰρήνη Χωρέμη, Γιωργία Μαλούχου, Γιώργο Παπαδόπουλο καὶ Ἑλενα Ζαββοῦ καὶ τὴν φίλη ἀρχαιολόγο κ. Τατιάνα Πούλου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ὁ *Κατάλογος* τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀκροπόλεως

Ὁ ἐπιγραφικὸς πλοῦτος⁴⁰ καὶ ἡ σημασία τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ μεταφορὰ τῶν ἐνεπιγράφων λίθων στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο, οἱ ἀέναιες μετακινήσεις τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου ἀποκειμένων λίθων λόγῳ τῶν κατὰ καιροὺς ἐργων συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως, καὶ οἱ λανθάνοντες ἀπὸ μακροῦ χρόνου λίθοι καθιστοῦσαν τὴν ἀνάγκη συντάξεως καταλόγου τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐπιτακτικῇ.

Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς αἰτήσεως ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ συντηρήσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως (ΕΣΜΑ) καὶ μὲ τὴν ἔνθερμη ὑποστήριξη τῆς κυρίας Ἔβης Τουλούπα καὶ τοῦ Γιώργου Δεσπίνη τὸ ἔργο τῆς συντάξεως τοῦ *Καταλόγου* ἄρχισε τὸ 1989. Συνεργάστηκαν ὁ φίλος

καθηγητῆς Ἀρχαιολογίας Martin Kreeb, γιὰ μικρὸ διάστημα, καὶ οἱ παλαιοὶ μαθητὲς τοῦ γράφοντος ἀρχαιολόγοι - ἐπιγραφικοὶ Γεωργία Μαλούχου, Νάσος Θέμος καὶ Μαρία Διακουμάκου. Ἡ ἐργασία ὀλοκληρώθηκε καὶ κατατέθηκε στὴν Ἐπιτροπὴ τὸ 1992. Ὁ *Κατάλογος* περιλαμβάνει τὶς ἐπιγραφές (388) ποὺ βρίσκονταν τότε στὸν χώρο τῆς Ἀκροπόλεως, ἐξετίθεντο στὸ Μουσεῖο ἢ φυλάσσονταν στὶς ἀποθήκες. Τὸν *Κατάλογο*⁴¹ χρησιμοποιεῖ ἔκτοτε ἡ ἀρμόδια Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων, γιὰ νὰ ἀναζητεῖ τοὺς λίθους, νὰ γνωρίζει τὸ κείμενο καὶ τὴν βιβλιογραφία τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ νὰ ἀπαντᾷ ἐγκαίρως στὰ αἰτήματα τῶν ἐρευνητῶν, Ἑλλήνων καὶ ξένων.

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ *Καταλόγου* περιλαμβάνει 129 ἐπιγραφές, μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ὁποίων εἶναι θραύσματα νέων, ἀγνώστων ἐπιγραφῶν· τὸ σημαντικώτερον, μεταξύ αὐτῶν ἐντοπίσθηκαν θραύσματα συνανήκοντα ἢ συναρμοζόμενα μὲ δημοσιευμένες ἐπιγραφές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μερικὲς εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία ἐπέβαλλε νὰ μελετηθοῦν προσεκτικὰ, νὰ ἀποδοθοῦν ὅπου ἀνήκουν, καὶ νὰ δημοσιευθοῦν μεμονωμένως κατὰ τὸν πρέποντα τρόπο καὶ μὲ τὸν ἐπιβαλλόμενο σχολιασμό· πρᾶγμα ποὺ ἔγινε.

Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία

Bodnar E.W., S.J., *Cyriacus of Ancona and Athens*, Bruxelles-Berchem 1960.

Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικῇ (1837-1860).

Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικῇ τῆς πρώτης περιόδου (1837-1860), Εὐρετήρια [ΑΡΜΑ 5], ἐπιμ. Γεωργία Ε. Μαλούχου, (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 265), Ἀθῆναι 2010.

Fittschen Kl. (Hrsg.): *Historische Landeskunde und Epigraphik in Griechenland. Akten des Symposiums veranstaltet aus Anlass des 100. Todestages von H.G. Lolling (1848-1894) in Athen vom 28. bis zum 30. September 1994*, Münster 2007.

Καββαδία Π. – G. Kawerau, *Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι καὶ τοῦ 1890*, Ἀθῆναι 1900.

Καλογεροπούλου Ἀθηνᾶ Γ. – Προῦνη-Φιλίπ Μαρία, *Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερὶς. Εὐρετήριον πρώτης καὶ δευτέρας περιόδου, 1837-1860*, τόμ. Α΄, (Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρεία), Ἀθῆναι 1973.

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Κόκκου Ἀγγελικῇ, *Ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ πρῶτα Μουσεῖα*, Ἀθῆνα 1977.

Κορρὲς Μ., *Μελέτη ἀποκαταστάσεως τοῦ Παρθενώνος. Ὁ δυτικὸς τοίχος καὶ ἄλλα μνημεῖα* (Υπουργεῖο πολιτισμοῦ. Ἐπιτροπὴ συντηρήσεως μνημείων Ἀκροπόλεως), Ἀθῆνα 1994.
Κουμανοῦδη Σ. Ἀθ., Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, Ἀθῆναι 1871.

Κουμανοῦδη Σ. Ἀθ., *Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι. Προσθῆκαι* ἐκδιδόμενα ὑπὸ †Σ.Ν. Κουμανοῦδη καὶ Ἀ.Π. Ματθαίου ἐπιμέλεια - σχόλια - ἐπιλεγόμενα Ἀ.Π. Ματθαίου (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 132), Ἀθῆναι 1993.
Κουμανοῦδης Σ. Ἀθ., *Ἡμερολόγιον 1845-67*· μεταγραφή Σ.Ν. Κουμανοῦδη. Ἐπιμέλεια - ἐπιλεγόμενα Ἀ.Π. Ματθαίου, Ἀθῆνα 1990.

Κουμανοῦδης Σ. Ἀθ., *Ἀνέκδοτα κείμενα. Ἡμερολόγιον*, ἐπιμ. Σοφία Ματθαίου, (Ἰνστιτοῦτο Νεοληνικῶν ἐρευνῶν. Ἐθνικὸ Ἴδρυμα ἐρευνῶν, ἀρ. 117), Ἀθῆνα 2010.

Κουμανοῦδης Σ.Ν. – Ματθαίου Ἀ.Π., *Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Ἐπιγραφές*, (Τυπογραφεῖο Κείμενα), Ἀθῆνα 1986.

Λεύκωμα τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. 1837-1937, Ἀθῆναι 1937.

Lolling, H.G., *Κατάλογος τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου*. Τόμ. 1ος. Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως. Τεῦχ. 1ον. Ἀρχαῖκαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί, ἐν Ἀθήναις 1899.

Μαλλοῦχου-Tufano Φανή, *Ἡ ἀναστήλωση τῶν ἀρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ἑλλάδα (1834-1939)*, (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 176), Ἀθῆναι 1998.

Μαλούχου Γεωργία Ἐ. – Ματθαίου Ἄ.Π. (ἐπιμ.), *Χάριν τῆς Ἑλληνικῆς εὐκλείας. Κείμενα Κυριακοῦ Σ. Πιττάκη (1798-1863)*, (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἐταιρεία), Ἀθῆνα 2001.

Ματθαίου Σοφία, *Στέφανος Α. Κουμανοῦδης (1818-1899)*. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας, (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀρ. 190), Ἀθῆνα 1999.

Meiggs R. – Lewis D., *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, (rev. edition with Addenda) Oxford 1989.

Meritt B.D. – Traill J.S., *The Athenian Agora. Vol. XV. The Athenian Councillors*, Princeton 1974.

Ὁρλάνδου Ἀ.Κ. – Βρανούση Λ., *Τὰ χαράγματα τοῦ Παρθενώνος*, (Ακαδημία Ἀθηνῶν), Ἀθῆναι 1973.

Πέππα-Δελμούζου Ντ., Τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον, *Ἀρχ. Ἐφ.* 1966 ἀρχ. χρον. 1-22.

Πετράκου Β.Χ., *Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρεία*, (Βιβλι-

οθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀρ. 104), Ἀθῆναι 1987.

Πετράκου Β.Χ., *Ἡ Ἑλληνικὴ αὐταπάτη τοῦ Λουδοβίκου Ross*, (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀρ. 262), Ἀθῆναι 2009.

Pittakys K.S., *L' ancienne Athènes ou la description des antiquités d' Athènes et ses environs*, Athènes 1835.

Pittakys K.S., *L' ancienne Athènes ou la description des antiquités d' Athènes et ses environs*, Athènes 1835.
Εὐρετήρια [ΑΡΜΑ 3Α]. ἐπιμ. Γεωργία Ε. Μαλούχου, (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 177), Ἀθῆναι 1998, σσ. 1-244·

Rangabé A.R., *Antiquités Heléniques*, I-II, Athènes 1842, 1855.
Raubitschek A. E., with the collaboration of L.H. Jeffery, *Dedications from the Athenian Akropolis. A catalogue of the inscriptions of the sixth and fifth centuries B.C.*, (Archaeological Institute of America) Cambridge, Mass. 1949.

Rhodes, P.J. – Osborne, R., *Greek Historical Inscriptions. 404-323 BC*, Oxford 2003.

Zambon Alessia, *Aux origines de l'archéologie en Grèce. Fauvel et sa méthode*, Paris 2014.

Σημειώσεις

Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐνώσεως Φίλων Ἀκροπόλεως, καὶ ἰδιαίτερος τὸν πρόεδρο κ. Γ. Κριμπᾶ καὶ τὴν γ. γραμματέα κυρία Ἄννα Μαλικούρτη, γιὰ τὴν εὐγενικὴ καὶ τιμητικὴ πρόσκληση νὰ μιλήσω μὲ ἀντικείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκροπόλεως στὸ ἀμφιθέατρο τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως στὶς 22.4.2017, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν παρακίνηση καὶ τὴν προθυμία του νὰ φιλοξενήσει στὸ *Ἀνθέμιον* τὸ κείμενο τῆς ὀμιλίας καὶ μάλιστα συνοδευόμενο ἀπὸ σύντομη περὶ τὶς ἐπιγραφές εἰσαγωγή.

1. Διευκρινίζω ὅτι δὲν θὰ ἀναφερθῶ στὶς μορφές Ἑλληνικῆς γραφῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ φθογγικοῦ ἀλφαβήτου, δηλαδὴ τὶς γνωστὲς μὲ τὰ ὀνόματα γραμμικῆ Α καὶ Β (τὴν μυκηναϊκὴ γραφὴ).

2. *Θαρίο εἰμί ποτέριον* = *Θαρίου εἰμί ποτήριον*. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χαραγμένη σὲ σκύφο (εἶδος ἀγγείου) μετὰ τὴν ὀπτηση. Στὴν ἐπιγραφικὴ ἐπιστῆμη αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ ἐπιγραφές ὀνομάζονται ἐπιγραφικὰ *χαράγματα* (ὁ διεθνὴς ὄρος εἶναι graffiti (ἐν. graffito). Δημοσίευση τοῦ ἀγγείου: *Hesperia* 5 (1936) 33, εἰκ. 34.

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

3. *Ηερμει* = *Έρμηι· άγαλμα·* δέν έννοεΐται έδω γλυπτό, αλλά τó συγκεκριμένο άνατιθέμενο (προσφερόμενο) στην θεότητα άντικείμενο, συχνά και γλυπτό (*άγαλμα* = έφ' ᾧ τις *άγάλλεται*)· στην προκειμένη περίπτωση έννοεΐται τó άγγείο, τó όποιο θά ευχαριστήσσει τó θεό. Στην έκδοση του έπιγραφικού χαράγματος, κατά τά κρατούντα στην έπιγραφική επιστήμη, του άρχικου ἔψιλον του όνόματος του θεού προτάσσεται τó προφερόμενο στις έπιγραφές των άρχαϊκῶν χρόνων δασύ πνεύμα δηλωνόμενο στις έκδόσεις με τó γράμμα Η (ή τó λατινικό *h*)· έπίσης τó ἔψιλον τής καταλήξεως του όνόματος του θεού περισπάται, διότι άποδίδει τó μακρό φωνήεν ε (= η). Δημοσίευση του χαράγματος: *Hesperia* 8 (1939) 258, άρ. 9, εικ. 15. 4. *IG I²* 919.

5. Στο κείμενο οί μνημονευόμενες έπιγραφές συνοδεύονται κατά κανόνα άπό την συντομογραφημένη (*IG*) παραπομπή τους στην έκδοση τής έγκρίτου σειραῶ των *Inscriptiones Graecae* (= Έλληνικές έπιγραφές), τήν όποία έκδίδει άδιαλείπτως άπό την δεύτερη δεκαετία του 19ου αϊ. μέχρι σήμερα ή Ακαδημία των Έπιστημῶν του Βερολίνου. Στο διάστημα αυτό έχουν γίνει τρεΐς έκδόσεις (1η έκδ.: 1873-1891, 2η έκδ.: 1924, 3η έκδ.: 1981-1998) των Αττικῶν έπιγραφῶν των πρό του έπωνύμου άρχοντος των Αθηνῶν Εὐκλείδου (403/2 π.Χ.), οί όποΐες έχουν ως έπί τó πλείστον χαραχθεΐ στο έπιχώριο Έαττικὸ άλφάβητο· ή τρίτη, στην όποία και παραπέμπω, συντομογραφείται: *IG I³*. Τῶν Αττικῶν έπιγραφῶν των μετὰ τὸν άρχοντα Εὐκλείδη χρόνων (403/2 και έξής), οί όποΐες έχουν χαραχθεΐ στο Έωνικὸ άλφάβητο, έχουν γίνει δύο έκδόσεις (1η έκδ.: 1881-1897, 2η έκδ.: 1913-1940) και προσφάτως (2012, 2015) έξεδόθησαν τέσσερις άπό τούς προγραμματιζόμενους τόμους τής τρίτης έκδόσεως· ή δεύτερη έκδοση, στην όποία παραπέμπω, συντομογραφείται: *IG II²*.

6. Σ. Αθ. Κουμανούδη, *Αθήναιον* 5 (1876) 333-334.

7. Η στήλη βρίσκεται δεξιὰ καθὼς εΐσέρχεται κανεις άπό την πύλη στὸν χῶρο τής Ακροπόλεως.

8. Κ.Σ. Πιττάκης, *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1852, άρ. 1124.

9. Κ.Σ. Pittakys, *L'anciennes Athènes ou la description des antiquites d'Athènes et ses environs*, Athènes 1835.

10. Μεταγραφή στο Έωνικὸ άλφάβητο: *Αθηναῖοι τηι Αθηναίαι [τ]ηι Υγειάι*. | *Πύρρος έποίησεν Αθηναῖος*. Η έπιγραφή εΐναι χαραγμένη στο άρχαϊκὸ τοπικὸ άλφάβητο τής Αττικῆς, τó λεγόμενο Αττικὸ προευκλείδιο, τó όποιο χρησιμοποιεΐτο άπό τó δεύτερο ἡμισυ του 8ου αϊ.π.Χ. μέχρι τó έτος του έπωνύμου

άρχοντος των Αθηνῶν Εὐκλείδου (403/2 π.Χ.). Απο τó έτος αυτό και έξής μετὰ άπό άπόφαση του δήμου των Αθηναίων κατόπιν προτάσεως του ρήτορος Αρχίνου χρησιμοποιεΐτο τó Έωνικὸ άλφάβητο.

11. Μεταγραφή στο Έωνικὸ άλφάβητο (βλ. τήν προηγ. σημείωση): *Χαιρέδημος Εὐαγγέλου έκ Κοίλης άνέθηκεν*. | *Στρογγυλίων έποίησεν*.

12. Τό υπόλοιπο μέρος του τρίτου ψηφίσματος και ένα τέταρτο ψήφισμα, τó όποιο θά ακολουθοῦσε, βρίσκονταν στο έλλείπον κατώτερο τμήμα του λίθου. Ότι ύπήρχε και τέταρτο ψήφισμα προκύπτει άσφαλῶς άπό την άναγραφή στὸν 2^ο στίχο, μετὰ τὸν τίτλο του ψηφίσματος (Μεθοναῖον [= Μεθωναῖον] έκ Πιερίας) που κατελάμβανε τὸν 1^ο στίχο, του όνόματος του γραμματέως: Φαίνιππος Φρυνίχο [= Φρυνίχου] έγραμμάτεε. Ό γραμματεὺς αυτός δέν έμφανίζεται στην άρχή των τριῶν έπί του λίθου σωζομένων ψηφισμάτων, αλλά άλλοι. Όστε έπί του λίθου ἦταν έπιγεγραμμένο και τέταρτο ψήφισμα, τó νεώτερο κατά σειρά, γραμματεὺς του όποίου ἦταν ὁ άναγραφόμενος στὸν 2^ο στίχο. Τό όνομα του άναγράφεται εκεΐ, διότι εΐχε την φροντίδα τής άναγραφῆς και τῶν τεσσάρων ψηφισμάτων έπί του λίθου.

13. Μεταγραφή στο Έωνικὸ άλφάβητο: *εάν ὄσι έπιτ[ήδειοι Α|θε]ναίοις ὡσπερ τε νῦν και έτι άμείνους*.

14. Αυτὸς εΐναι ὁ δόκιμος ὀρος και ὄχι τó λεγόμενον και γραφόμενον, και παλαιότερα και σήμερα, άπό πολλοὺς άρχαιολόγους ψηφισματικὸ άνάγλυφο.

15. Κ.Σ. Πιττάκης, *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1856, 1435-1448, άρ. 2914-2996. Σημαντικὴ ύπήρξε και ή σχετικὴ έργασία του διατελέσαντος έφημερίου τής Ρωσικῆς έκκλησίας άρχιμανδρίτου Αντωνίνου (1817-1894), τήν όποία έδημοσίευσε στην Ρωσικὴ γλῶσσα τó 1874. Ό Αντωνίνος προσέφερε πολύτιμη βοήθεια στὸν Πιττάκη κατά την άνάγνωση των χαραγμάτων, βλ. τήν σημείωση του Πιττάκη, *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1856, σελ. 1441, σημ. 1.

16. *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1858, σελ. 1810.

17. Α.Κ. Όρλάνδου – Λ. Βρανούση, *Τά χαράγματα του Παρθενῶνος*, (Ακαδημία Αθηνῶν), Αθῆναι 1973, 7-8. Η έκδοση περιλαμβάνει κατόπιν αὐτοψίας και τὰ ἤδη δημοσιευθέντα άπό τούς Πιττάκη και Αντωνίνο με νέες σέ όρισμένες άναγνώσεις και άλλα άγνωστα προηγούμενως χαράγματα.

18. *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1853, σελ. 694 σημ. 1.

19. *Έφημερίς Αρχαιολογική* 1860, σελ. 2106.

20. Στην *Έφημερίδα Αρχαιολογικήν* δημοσίευσε ταμιακές έπιγραφές (λόγους των ταμιῶν τής Αθηνᾶς) του 5^{ου} και των άρχῶν του 4^{ου} αϊ. π.Χ. Στο σύγγραμμά του *Antiquités Helléniques* I, II, Athènes 1842, 1855, μεγάλο μέρος καταλαμβάνουν οί άναδημοσιεύσεις έπιγραφῶν που ἤδη εΐχαν δημοσιευθῆ άπό τὸν Πιττάκη στην *Έφημερίδα Αρχαιολογικήν*.

21. Σ. Αθ. Κουμανούδη, «Αττικὰ ψηφίσματα», *Αθήναιον* 5 (1876) 74-79.

22. Βλ. Σ. Αθ. Κουμανούδη, *Αθήναιον* 5 (1876) 79.

23. Η άλλως, νέο Μουσείο τής Ακρόπολης. Αυτὲς εΐναι οί δύο δόκιμες όνομασίες· τó λεγόμενο και γραφόμενο Μουσείο Ακρόπολης εΐναι έσφαλμένο.

24. *Δελτίον Αρχαιολογικόν* 1889, 6-10.

25. Μεταγραφή στο Έωνικὸ άλφάβητο: *Σαμίοις ὄσοις μετὰ του δήμου του Αθηναίων έγένοντο*. Στην έκδοση τής έπιγραφῆς κατά τά κρατούντα στην έπιγραφικὴ επιστήμη τó ὄμικρον του όριστικου ἄρθρου (το = του) περισπάται, διότι άποδίδει τήν μακρὰ νόθο δίφθογγο (= ου).

26. Μτφρ. Αμέσως μετὰ ὄλη ή Έλλάς άποστάτησε άπό τούς Αθηναίους εκτὸς άπό τούς Σαμίους· αυτοί έσφάγιασαν τούς άριστοκρατικούς και έπήραν ὑπό τὸν έλεγχό τους τήν πόλη.

27. *Δελτίον Αρχαιολογικόν* 1890, 92· πρβλ. και 1891, 77.

28. Η.Γ. Lolling, *Κατάλογος του Έπιγραφικου Μουσείου*. Τόμ. 1ος. Έπιγραφαι έκ τής Ακροπόλεως. Τεύχ. 1ον. Αρχαϊκαι άναθηματικαι έπιγραφαι, έν Αθῆναις 1899, πρόλ. σελ. 5.

29. Στην έκδοση τής έπιγραφῆς κατά τά κρατούντα στην έπιγραφικὴ επιστήμη τó ἔψιλον περισπάται, διότι άποδίδει τó μακρό φωνήεν ε (= η).

30. Μτφρ. Ό Λυσίθεος λέει πὼς γουστάρει τὸν Μικίωνα πιὸ πολὺ άπ' ὄλους μες στην πόλη, γιατί εΐναι «παιδαραῶς».

31. Τήν ταμιακὴ έπιγραφή, έντοιχισμένη τότε, εΐχε δημοσιεύσει πρῶτος ὁ Εὐστρατιάδης, βλ. άνωτέρω. Όπως εΐναι φυσικὸ ή κατάσταση του λίθου δέν επέτρεπε τὸν πλήρη και ένδελεχῆ έλεγχο του κειμένου.

32. Α.Ε. Raubitschek with the collaboration of L.H. Jeffery, *Dedications from the Athenian Akropolis*. A. catalogue of the inscriptions of the sixth and fifth centuries B.C., (Archaeological Institute of America), Cambridge, Mass. 1949.

33. Πρυτάνεις όνομάζονταν οί πενήντα βουλευτές κάθε μιᾶς άπό τις 10 Αττικὲς φυλές, οί όποιοι εκλέγονταν άπό τούς συνδημότες τους Αθηναίους (κατ' άναλογίαν του πληθυσμοῦ καθενὸς Αττικου δήμου) ως μέλη τής βουλῆς των πεντακοσί-

ων και συγχρόνως εκπρόσωποι τής φυλῆς τους. Όστε ή βουλή των πεντακοσίων συγκροτεΐτο άπό δέκα τμηματα, τις όνομαζόμενες πρυτανεΐες, οί όποΐες ανέλαμβάναν διὰ κλήρου και για διάστημα 37 ἢ 36 ἡμερῶν τήν καθημερινὴ διαχείριση τής διοικήσεως των δημοσίων πραγμάτων των Αθηνῶν.

34. S.N. Koumanoudis, Liste des prytaues de la tribu Pandionis, *REG* 73 (1960) 88-99· βλ. έπίσης S. Charitonides, *REG* 74 (1961) 407-409 και Σ.Ν. Κουμανούδης, «Εΐς Αττικὰς έπιγραφάς», *Πολέμων* 8 (1965/6) 47-48.

35. Μετέπειτα (1965) καθηγητῆς τής προϊστορικῆς άρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Υπήρξε διαπρεπῆς άρχαιολόγος, έπιμελητῆς και έφορος των άρχαιοτήτων Ηρακλείου και κατόπιν ὄλης τής Κρήτης· άνεκάλυψε και άνέσκαψε τó τρίτο Μινωϊκὸ άνάκτορο, αυτό τής Ζάκρου.

36. Βλ. Ν. Πλάτωνος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 19 (1964) [1966], Β' 1. *Χρονικά*, 20 και 21.

37. Βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 19 (1964) [1966], Β' 1, 22, πίν. 11β.

38. Β.Δ. Meritt, *AJPh* 88 (1967) 29-32.

39. Στ. Αθ. Κουμανούδη, *Ημερολόγιον 1845-67* (βλ. την βιβλιογρ.), 44 και 64-65 άντιστοίχως.

40. Ένας άπό τούς πρωτεϋοντες στόχους που έθεσε άπό τής ιδρύσεως τó 1985 ή Έλληνικὴ Έπιγραφικὴ Έταιρεία εΐναι ή άποτίμηση του έπιγραφικου πλούτου τής Έλλάδος, δηλαδή ή διακρίβωση του αριθμοῦ των σωζομένων ένεπιγράφων λίθων και εκείνων που λανθάνουν. Πρὸς τούτο πρῶτο και άναγκαῖο βῆμα εΐναι ή σύνταξη καταλόγων των έπιγραφῶν που άποκείνται στα Μουσεία και στοὺς άρχαιολογικούς χώρους.

41. Συνοπτικὸς *Κατάλογος* των έπιγραφῶν τής Ακροπόλεως άναρτήθηκε στην ίστοσελίδα τής Έλληνικῆς Έπιγραφικῆς Έταιρείας τó 2012. Ό *Κατάλογος* ενημερωμένος μέχρι τὸν Δεκέμβριο του 2016 πρόκειται νὰ έκδοθεΐ συντόμως.

Πηγή των εικόνων

Οί φωτ. ὑπ' άρ. 10, 13, 16, 17, 20, προέρχονται άπό τó φωτ. άρχεΐο τής πρώην Α' Έφορείας Αρχαιοτήτων· οί 12, 20, 22 και 23 άπό τó άρχεΐο του συγγραφέως· οί 1, 3 και 4 άπό τó βιβλίο τής L.H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*, (1961)· ή 11 (φωτ. Ν. Δανηλίδη) άπό τὸν *Όδηγὸ του Μουσείου Ακρόπολης* (2016)· ή 15 άπό τó βιβλίο των Α.Κ. Όρλάνδου – Λ. Βρανούση, *Τά χαράγματα του Παρθενῶνος*· οί λοιπὲς άπό τó φωτ. άρχεΐο του Έπιγραφικου Μουσείου.